

MORAŠ DA BUDEŠ SUPER ŽENA

(Samo)percepcija položaja istraživačkih novinarki u
Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji

Beograd, februar 2023.

Centar za istraživačko
novinarstvo Srbije

Izdavač: Centar za istraživačko novinarstvo – Fondacija, www.cins.rs

Autorka: Marijana Stojčić

Dizajn i prelom: Olivia Solis

Ilustracija: Ruben Cruces

Ovaj projekat je podržan od strane Ambasade Kanade kroz Kanadski fond za lokalne inicijative. Stavovi, zaključci i preporuke koji su nastali kao rezultat ovog projekta ne predstavljaju nužno stavove partnera koji podržava projekat, ili njihove vlade.

Sadržaj.

UVOD	4
PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA	4
TEORIJSKI I POJMOVNI OKVIR	5
METODOLOŠKI PRISTUP	7
Način prikupljanja podataka i uzorak	8
GLAVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA	10
Percepcija položaja medija i novinarske profesije u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji	11
(Samo)percepcija društvenog, ekonomskog, političkog i rodnog aspekta položaja istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji	17
Socio-ekonomski položaj istraživačkih novinarki	17
Odnos poslovnog, privatnog i porodičnog života	23
Rodno zasnovano nasilje	27
Rodna senzibilnost u medijima i promovisanje rodne jednakosti	33
REZIME I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	37
PREPORUKE	42
LITERATURA	42

UVOD

Istraživanje „MORAŠ DA BUDEŠ SUPER ŽENA – (Samo)percepcija položaja istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji“ urađeno je u okviru projekta Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS), a proisteklo je iz želje da se kroz rodnu perspektivu dublje osvetle problemi sa kojima se susreću istraživačke novinarke, kao i specifičnosti njihovog položaja u odnosu na muške kolege.

Centar za istraživačko novinarstvo – Fondacija, koja izdaje medij Centar za istraživačko novinarstvo Srbije, je neprofitna nevladina organizacija posvećena istraživačkom novinarstvu. Misija CINS-a je da objavljuje priče zasnovane na činjenicama o sistemskim problemima i korupciji, kako bi građani Srbije mogli da donose informisane odluke i učestvuju u razvoju demokratskog društva.

CINS pokriva širok opseg tema od javnog interesa: korupciju i druge zloupotrebe u oblasti zaštite životne sredine, politike, medija, sudstva i dr. Novinari i novinarke CINS-a su dobitnici brojnih nagrada, poput European press prize iz 2017. godine. Više o CINS-u čitajte na našem sajtu.

PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

Kroz sticanje uvida iz prve ruke, osnovni cilj istraživanja je dublje razumevanje društvenih, ekonomskih, političkih i rodničkih aspekata položaja istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji. Polazeći od pretpostavke da rod ima implikacije na položaj žena u različitim sferama društvenog života, uključujući profesionalnu, poseban fokus istraživanja je na rodnoj dimenziji položaja istraživačkih novinarki.

Istraživačko novinarstvo je ovde određeno na najopštiji način kao vrsta novinarstva koje dublje istražuje konkretne teme i činjenice od javnog interesa koje su nepoznate od ranije, a koje institucije ili pojedinci/ke žele da prikriju.

Istraživanje je koncipirano preko sledećih široko formulisanih istraživačkih dimenzija koje se tiču položaja istraživačkih novinarki:

Percepcija položaja novinarske profesije i stanja na medijskoj sceni u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji s fokusom na istraživačko novinarstvo;

(Samo)percepcija društvenog, ekonomskog, političkog i rodnog aspekta položaja istraživačkih novinarki u u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji i nivo svakodnevnih iskustava.¹

TEORIJSKI I POJMOVNI OKVIR

Iako je pitanje šta je istraživačko novinarstvo i dalje predmet rasprave kako u okviru teorije medija, tako i unutar same novinarske profesije, može se reći da naslov jednog od priručnika istraživačkog novinarstva „Stremi visoko, kopaj duboko“ američke novinarke Lucinde Fleeson (Fleeson, 2003), upućuje na njegovu suštinu. U pitanju je vrsta novinarstva koja osim onoga što i inače (bi trebalo da) definiše novinarsku profesiju, a što Mark Djus naziva „profesionalnom ideologijom“ (vrednosti i uverenja o služenju javnosti i javnom interesu, objektivno, neutralno i kredibilno izveštavanje, autonomija u obavljanju novinarskog posla, pravovremenost i svest o etičkim osnovama profesije kao osnovi njenog legitimiteta) (Deuze 2005, 447), istraživačko novinarstvo ima i svoje specifičnosti. One se kreću od traganja za informacijama koje nisu ranije bile poznate javnosti (Houston et al. 2008), preko toga da su obično u pitanju informacije čije objavljivanje neko želi da spreči (Spark 1999), sve do toga da istraživačka priča mora da ukazuje na dublje društvene i sistemske probleme koji sprečavaju ostvarenje nekog javnog interesa (Fleeson 2003).

S obzirom da zbog svog zadiranja u interese moćnih društvenih grupacija predstavlja najrizičniji vid novinarstva, uobičajeni stereotip koji je svoje ovaploćenje dobio i na filmskom platnu kroz različite likove hrabrih, nepokolebljivih i usamljenih istraživačkih novinara, predstavlja istraživačko novinarstvo kao dominantno „mušku“ profesiju. To nije neočekivano s obzirom da se osobine koje se vide kao neophodne za bavljenje istraživačkim novinarstvom uobičajeno pripisuju muškom rodnom stereotipu. Tradicionalno, muškarca vladajući stereotipi određuju kao odlučnog, racionalnog i objektivnog, odmerenog, smirenog, disciplinovanog, metodičnog, organizovanog, jakog, ambicioznog i slično. Za žene se smatra da su: kolebljive, emotivne, iracionalne, nežne, pasivne, nekonfliktne, lakomislene, plašljive, sklone udešavanju, površne, poslušne, slabe, nepouzidane, prvenstveno okrenute deci i porodici i tako dalje (Glick and

1 Ovi nivoi se mogu razdvojiti samo na teorijskom nivou – u realnosti oni su tesno isprepletani i u stalnoj interakciji.

Rudman 2008). Može se reći da u samim osnovama patrijarhalne socijalizacije stoje različito društveno definisani kulturni obrasci, stavovi, karakterne osobine i očekivana ponašanja primerena dečacima, odnosno devojkama. Sankcije za one koji/e odstupaju ili pokazuju tendenciju da odstupe od svoje rodne uloge mogu da budu raznolike – od relativno blagih kao što su podsmeš i opomene do drastičnih kao što su različite vrste nasilja i/ili potpuno uništenje. A osobine muškog i ženskog stereotipa igraju i značajnu ulogu u zadobijanju pozicija koje muškarci i žene imaju u društvu i na njihove životne šanse. Rodna dimenzija društva sistematski diferencira mušku i žensku sferu i rangira ih hijerarhijski. U kontekstu patrijarhalne tradicije i kulture, muškarcima i ženama pripadaju dve različite oblasti društvenog života, nejednake po svojoj moći i statusu – javna („muška”) i privatna („ženska”). Javna sfera predstavlja oblast suočavanja sa svetom u najširem smislu reči, sferu moći i bogatstva, dok privatna sfera, koja se vidi kao primarna odgovornost žene, obuhvata oblast porodice i doma, kućnih poslova, brige o deci, starima i nemoćnima. Ta rodna dimenzija ugrađena je u društvene institucije i društvene prakse i reprodukuje se samom društvenom strukturom.

Tokom istorije, u većoj ili manjoj meri, ženama je sistematski ograničavan pristup sferi moći i bogatstva, bilo time što su potpuno isključivane iz javne sfere ili iz određenih vrsta zanimanja, bilo time što im je na različite načine (formalne i/ili neformalne) otežavan pristup pozicijama moći. Istovremeno, čitav prethodni vek beleži izlazak žena iz privatne sfere i masovni ulazak na tržište rada usled opšteg razvoja društva i njegove generalne demokratizacije, povećane potrebe za obrazovanom radnom snagom i ne najmanje važno, uspeha ženskog i feminističkog organizovanja u borbi za izjednačavanje društvenog položaja muškaraca i žena (što podrazumeva i pristup različitim profesijama). Uprkos tome, reprodukcija polne podele rada prisutna je i dalje i u privatnoj i u javnoj sferi, a patrijarhalni koncepti muškosti (maskuliniteta) i ženskosti (femininiteta) predstavljaju značajne faktore koji utiču na zastupljenost žena u određenim profesijama i na različitim pozicijama. Koncept maskulinog kao dominantnog u većini studija o radu i profesijama provlači se kao bitno određujući faktor uticaja na podeljeno tržište rada i profesija i pojmove kao što su „tipične profesije”, tj. „muške” i „ženske” (Catano 2003; Cohn 2000; Frehill 2004; Faulkner 2004; i dr.). Kako se tržište radne snage formira na osnovu duboko ukorenjenih stavova, a ne na osnovu slobodne volje onoga ko bira posao, njihovo ishodište je profesionalna segregacija (Kessler-Harris 1990). Predrasude koje formiraju tržište profesija zapravo su izrasle iz rodno uslovljenih procesa interakcije učesnika u rodno uslovljenim institucijama. Rodno uslovljene institucije utemeljene su na simbolima hijerarhije, segregacije i ponegde i isključivanja na osnovu rodne pripadnosti (Acker 1990, 139). Ostanak žena izvan tipično muških profesija podržani su društvenim normama koje naglašavaju rodnu distinkciju, a sve rezultira otežanim angažovanjem žena i neuspehom ili otežanim opstankom u muškoj profesiji, uz obrazloženja da je to zbog njihove

nekompetentnosti (Garcia 2003). Već sama, na prvi pogled apstraktna, idealno tipska predstava univerzalno idealnog profesionalca čiji je život usmeren na karijeru i puno radno vreme zapravo u značajnoj meri isključuje ženu, jer ona ne može da dostigne ove norme, a ako i može, ona mora da ih postigne kao muškarac (Acker 1990). Za žene, zbog njihove odgovornosti za privatnu sferu, ovakva postavka je teško dostižna, jer, da bi funkcionisale na vrhu muške hijerarhije, od njih zahteva da učine irelevantnim bitne segmente vlastitog života i ono što ih, prema društvenoj percepciji, čini ženama.

METODOLOŠKI PRISTUP

Kvalitativan pristup u metodologiji istraživanja označava usredsređenost istraživača/ica na opis društvenih pojava i na izlaganje smisla i značenja koje pojedini događaji, procesi imaju za društvene aktore koji ih tvore ili učestvuju u njihovom stvaranju. Svrha kvalitativnih istraživanja jeste da prikupe i sistematizuju početna saznanja o određenoj pojavi i da se pokažu dimenzije identifikovanih problema kroz opažanja, poređenja i klasifikacije. Takva ispitivanja se obično fokusiraju na istovetnost među odvojenim primerima iste pojave identifikovane kroz analitičku indukciju.

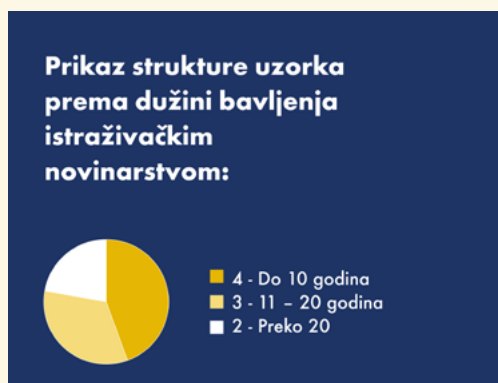
Kao glavni izvor podataka u istraživanju korišćeni su podaci dobijeni polustrukturisanim dubinskim intervjuima baziranim na ranije pripremljenom vodiču za razgovor sa ključnim tačkama istraživanja. Polustrukturisani dubinski intervju je odabran kao kvalitativna metoda baš zato što omogućava dublje i detaljnije istraživanje (samo)percepcije položaja istraživačkih novinarki, njihovih iskustava i značenja koje mu pridaju u odnosu na upitnike sa većinom ponuđenim odgovorima koji su karakteristični za kvantitativna istraživanja. Kod kvantitativnih istraživanja, odnosno upitnika koji se u njima koriste čak i u slučajevima kada postoje otvoreni odgovori, obuhvat odgovora i njihov kvalitet je značajno manji, posebno u slučajevima kada ih ispitanik/ca sam/a popunjava. S druge strane, podaci koji je moguće dobiti intervjuom su mnogo precizniji, moguće je ići mnogo dublje i smanjen je prostor za površno date odgovore, pogrešne interpretacije pitanja i/ili mogućnost da se neka jednostavno preskoče. Takođe, intervjui su anonimni i poverljivi i prisustvuju im samo ispitanik/ca i osoba koja vodi intervju što stvara prostor za veću otvorenost sagovornika/ce i smanjuje mogućnost reprodukcije društveno poželjnih odgovora.

Nedostatak ovog metoda jeste svakako što se dobijeni rezultati ne mogu generalizovati niti kvantifikovati. To nije ni njegov cilj. On prvenstveno omogućava dublje razumevanje ponašanja, viđenja, iskustava, kao i prikupljanje većeg broja informacija u relativno kratkom vremenskom periodu.

Način prikupljanja podataka i uzorak

S obzirom na cilj istraživanja, za formiranje uzorka korišćeno je uzorkovanje sa svrhom koji je podrazumevao odabir odgovarajućih sagovornica prema ranije definisanim kriterijumima (mesto življenja, starost, obrazovanje, dužina bavljenja istraživačkim novinarstvom, vrsta medija, područje koje medij pokriva, pozicija u redakciji i porodični status). Imajući u vidu da u sve tri posmatrane zemlje (Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji) postoji nedostatak informacija o broju istraživačkih novinarki i novinara, u istraživanju je korišćen neprobabilistički prigodni uzorak. On nije reprezentativan, ali jeste validan za zaključivanje o predmetu istraživanja utoliko što je uključio novinarkе različitih profesionalnih i demografskih karakteristika i obuhvatio različita iskustva i perspektive.

Realizovano je ukupno devet intervjuja (dve istraživačke novinarkе iz Crne Gore, tri iz Severne Makedonije, tri iz Srbije i jedna istraživačka novinarka iz medija koji ima regionalnu pokrivenost, a koja živi u Srbiji). Sve učesnice istraživanja poseduju fakultetsko obrazovanje (VII stepen stručne spreme). Trećina ispitanica osim osnovnog fakultetskog obrazovanja, ima i diplomu mastera.

Sagovornice su informisane da će njihovi odgovori biti korišćeni isključivo u svrhu istraživanja, da će rezultati istraživanja biti prikazani isključivo na nivou grupe i da izrečena mišljenja i stavovi učesnica istraživanja neće biti iznošeni na individualnom nivou, niti će se njihova imena navoditi u bilo kom izveštaju ili publikaciji. Sa ispitanicama je obavljen individualni intervju „licem u lice“ preko Zoom platforme. Prosečno trajanje intervjuja bilo je oko 70 minuta.

Iako nije izražena, jedina donekle distinktivna razlika u odgovorima učesnica istraživanja povezana je s političkim kontekstom države iz koje dolaze, pa je navodima iz intervjuja pored anonimizovanih oznaka slovima abecede A, B, C, D i dalje, dodavana i zemlja porekla sagovornica.

Intervjui su realizovani u periodu od novembra do kraja decembra 2022. godine.

GLAVNI NALAŽI ISTRAŽIVANJA

Da mediji nisu „ogledalo stvarnosti“, već kroz različite načine reprezentacije društvenih pojava imaju važnu ulogu u kreiranju smisla koji se različitim događajima pripisuju i time aktivno učestvuju u oblikovanju predstava o društvu i svetu i odnosa prema njima, danas je skoro pa opšte mesto. Profesionalni i slobodni mediji zaista (mogu da) predstavljaju izuzetno važan faktor u stvaranju otvorenog i demokratskog društva. Njihova uloga je ključna u stvaranju aktivne, odgovorne i racionalne javne sfere pod uslovom da na profesionalan i kredibilan način prezentuju građanima/kama sve relevantne informacije, time doprinoseći boljem razumevanju društvenih procesa, građanskom uticaju na politiku i jačanju demokratije. Na drugoj strani, kao što mediji mogu biti činilac promene i progressa, mogu biti i sredstvo manipulacije i instrument

političke moći za održanje statusa quo. Između liberalnog narativa o medijima kao autonomnoj sili koja nadgleda vlast (watchdog) i radikalnog narativa o medijima kao „poslušnom kučencetu“ (lapdog), moćnom mehanizmu „proizvodnje pristanka“ (manufacturing consent) u službi političkih i ekonomskih centara moći (Štavljanin 2013), delovanje medija oblikovano je društvenim, ekonomskim i političkim kontekstom i različitim odnosima moći u svakom pojedinačnom društvu.

Uprkos specifičnostima Crne Gore, Severne Makedonije i Srbije koje nesumnjivo postoje, širi kontekst položaja medija u sve tri države obeležen je nedostatkom demokratske kontrole i u kojem, iako formalno postoje demokratske institucije, nosioci vlasti sistematski zaobilaze ili potkopavaju demokratske institucije i ograničavaju prostor političkih alternativa. U pitanju je vrsta hibridnih režima koje neki teoretičari i teoretičarke (Levitsky, Way 2002a; Levitsky, Way 2010b, Biber 2020) opisuju kao kompetitivni autoritarizam koji karakteriše angažovanje resursa države za gušenje svake vrste pluralizma, izgradnja konzervativnog i nacionalističkog društvenog i političkog sistema, klijentelizam, partijska kontrola nad državnim resursima i medijima, stalni rast siromaštva i socijalnih razlika. Društvene nejednakosti nisu samo ekonomske prirode, već se prepoznaju i u političkoj i kulturnoj sferi i najčešće su markirane nekim oblikom

diskriminacije (etničke, rodne, verske, političke, prema seksualnim manjinama i slično). Značajni delovi stanovništva trpe višestruku deprivaciju, nisko obrazovanje, nezaposlenost, siromaštvo i diskriminaciju u isto vreme. Sve tri države dele jugoslovensko i socijalističko nasleđe, iskustvo rata ili sloma državne uprave i sve su (bar deklarativno) u procesu pridruživanja Evropskoj uniji.

Zbog uloge koju mediji (mogu da) imaju u konstituisanju demokratske javne sfere, podsticanje razvoja kritičkih i profesionalnih medija i jačanje medijskih sloboda jedna je od prioritetnih oblasti u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. To nije neočekivano ako se ima u vidu da oni predstavljaju ključni kanal informisanja građana/ki, formiraju javno mnjenje i utiču na podršku koju javnost pruža državnoj administraciji i javnim politikama. U svojoj idealnoj formi, mediji imaju moć da skrenu pažnju javnosti na određene teme, da edukuju, ali i da utiču na formiranje javnih politika mobilisući pritisak javnosti (Downs 1957). Oni su instrument pomoću kojeg društvo osigurava odgovornost vlade i državnih institucija za odluke koje donose i predstavljaju „čuvare“ javnog interesa. Posebno je značajna uloga medija u državama sa slabim institucijama koje se često nalaze pod političkim pritiskom, gde u slučajevima kada državne institucije i pravosudni organi zakažu, istraživačko novinarstvo često ostaje jedini instrument borbe protiv zloupotrebe moći.

Percepcija položaja medija i novinarske profesije u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji

Bez obzira što, kako je ranije navedeno, postoje razlike u kontekstima Crne Gore, Severne Makedonije i Srbije, u oceni medijske scene i položaja novinarske profesije kao problematičnih, nije bilo značajnijih razlika među učesnicama istraživanja. Sve navode da se najveći deo medija i novinara/ki vodi prvenstveno ciljevima izvan novinarske profesije, specifičnim ciljevima različitih interesnih grupa, a ne interesom javnosti, što rezultira površnim izveštavanjem, izostajanjem šire kontekstualizacije društvenih događaja, senzacionalizmom, grubim manipulacijama i povremeno radikalnim kršenjem novinarske etike. Društvenu i medijsku polarizaciju i manjak nezavisnih i kritičkih medija vide kao neke od ključnih problema u funkcionisanju medijske scene u državama iz kojih dolaze. Kako to formulišu neke od sagovornica:

Oni glavni mediji, najčitaniji, nemaju informativne rubrike. Ja znam da, kad ovde kritikuju medije, kritikuju tabloide, rijalitiije... ja mislim da sve to dođe posle toga. Vi nemate da, kad čovek dođe ujutro, popije kafu, otvori novine, on/ona nema šta da čita, nema informacija. Prvih pet-šest strana novina, u 90% slučajeva, ima čiste laži i čistu političku propagandu. Cirkus se pravi od svega. Ja mislim da je to glavni

problem, prosto, zato i izgleda sve kako izgleda. (A, Srbija)

Društvo je jako polarizovano. Mediji zauzimaju strane, novinari zauzimaju strane. Mediji umjesto da su na istom zadatku, vrlo često se bore jedni protiv drugih. Nije to ni od 2020. kad se vlast promjenila, nego i od prije. Imali smo medije koji su bili dominantno pod znacima navoda državni, iako su u jednom trenutku prešli u privatno vlasništvo. Ti mediji se oduvijek trude da medijima koji se trude da imaju, eto, neku nezavisnu uređivačku politiku što bi mi u Crnoj Gori rekli, doakaju. Ono što je zapravo isplivalo u prethodne dvije godine jeste ostrašćenost novinara tih medija. I onda vi vidite da neko to ne radi zbog toga što ima nekog javnog interesa u tome, nego da to radi iz sopstvenih interesa. (E, Crna Gora)

Težak položaj medija i novinarske profesije uopšte, sagovornice dovode u vezu sa mnoštvom prepreka s kojima se novinarstvo suočava – od teškog ekonomskog položaja medija, izloženosti različitim vrstama političkih i komercijalnih pritisaka putem vlasničkih struktura, preko izražene tabloidizacije medijskog prostora i uticaja različitih portala i društvenih mreža, sve do nezainteresovanosti mlađih generacija novinara/ki za bavljenje profesijom čiji je ekonomski i društveni status izrazito nizak. Glavna opasnost po nezavisnost medija, prema mišljenju učesnica istraživanja, predstavlja i uticaj vladajućih političkih struktura na uređivačku politiku medija. Taj uticaj se ostvaruje na različite načine koji se ne isključuju međusobno. Oni podrazumevaju

spektar intervencija koje se kreću od direktne kontrole novinara/ki, izražene u Srbiji, preko uticaja na urednički sastav i upravljačke strukture medija, sve do suptilnijih formi pritiska poput pritiska na vlasnike medija (u slučaju da je medij u privatnom vlasništvu) što u nešto većoj meri navode sagovornice iz Crne Gore i Severne Makedonije. Jedan od uobičajenih načina uticaja vladajućih političkih struktura na javne medije je uticaj preko personalnih rešenja, odnosno kadrovske politike. Kroz imenovanja i/ili opozive glavnih i odgovornih urednika/ca i upravljačkih struktura medija, kontroliše se ne samo način i sadržaj izveštavanja, već i koje teme će uopšte biti pokretane. Rečima učesnica istraživanja:

Pa, ja te stvari znam iz druge ruke, one ne moraju nužno da budu sto posto tačne. Ali ono što ja znam se dogodilo u mojoj prethodnoj redakciji, delom sam bila prisutna. U nekom trenutku kod nas u redakciji je bila prisutna... ja ne znam šta je bio njen posao... ta žena iz SNS-a. Ona je bila tu da se pobrine za to kako ćemo da pišemo, šta ćemo mi u političkom delu da radimo. Ona nam je čak u nekim momentima, ako nije bila fizički prisutna, slala na mejl šta bi trebalo da pustimo, šta ne. U jednom trenutku, postojala je jedna vest, tražila je od nas da pišemo netačnu informaciju. I ja sam se bunila... I onda je unutar same redakcije napravljena rokada, promenjen je urednik političke (rubrike, prim. M.S). Ta osoba je jedino i radila politiku, niko od nas politiku više nije ni radio. Ona se bavila tom osobom iz SNS-a, a mi ostali smo

imali svoje živote, nismo imali dodira s njom. [...] I ono što sam čula je da je i deo prošle vlasti, i ove sadašnje, da su zvali telefonom vlasnika ljudi koji su ga poznavali, da bi reagovali kako im se nije sviđalo ovo ili ono. (A, Srbija)

Iz tih političkih centara moći uticaj dolazi preko urednika. Ne vrši se direktno na nas, već ili preko vlasnika ili urednika koji kreiraju uređivačku politiku. Na primer, možda neka tema neće proći u nekom mediju samo zato što će urednik reći 'to nije bitno', a možda je pozadina sasvim druga. Ne da nije bitno, već ne treba da bude bitno. Otprilike je to tako. Mislim da mi novinari koji se nalazimo na nižem nivou u jednoj redakciji, nismo direktno izloženi. Bilo je pritisaka, ali nisu bili toliko veliki. Bili su suptilniji u odnosu na ono što se dešava na višem nivou. Mislim da se u Makedoniji najčešće tako odvijaju stvari. Sada je pritisak suptilniji u poređenju sa vladavinom prethodne vlasti. Tada je on bio direktniji. Tada se išlo od čoveka do čoveka, odnosno od novinara do novinara, bukvalno se ulazilo čak i u privatni život, istraživali su kako mogu uticati na tebe. Sada dok shvatiš pozadinu, već je to prošlo. Odnosno možda neka tema nije prošla, a kasnije shvatiš da nije ni trebala da prođe. (H, Makedonija)

Jedan deo sagovornica skreće pažnju da stanje medija nije rezultat samo spoljašnjih pritisaka i straha od mogućih sankcija, već na njega utiče i (voljna ili nevoljna) spremnost samih medijskih radnika/ca i upravljačkih struktura da se priklone onima na pozicijama moći i svesnog pristajanja na ograničenja zarad sticanja ekonomskih ili političkih

koristi (bilo da je u pitanju interes vlasnika medija, napredak u karijeri novinara/ke ili ekskluzivitet u dobijanju informacija ukoliko se medij smatra podobnim ili „prijateljskim“). Veza politike i industrije oglašavanja su još jedan moćan mehanizam obezbeđivanja saradničkog ili po rečima jedne od sagovornica, „saučesničkog odnosa“ medija i političkih struktura na vlasti. Kako je država i izravno najvažniji oglašivač u sve tri zemlje, u pozadini svesnog izbegavanja tema i načina izveštavanja koji mogu da se protumače kao konfrontacija sa vladajućim politikom/kama, može da stoji i vrlo konkretan ekonomski interes. Pristup različitim fondovima (ili pretnja njegovim uskraćivanjem) i svesnost medija i novinara/ki da objavljivanje „nepodobnih“ sadržaja može narušiti njihovu poziciju i/ili finansijsko poslovanje, važna su poluga političkog klijentelizma koji dominira medijskom scenom.

Nezavisni mediji u Crnoj Gori su imali tu vrstu blokade da svi oni koji su prethodnih 30 godina bili uz vlast, dobijali su javni novac. Kad to kažem mislim i na javni servis, mislim i na jedan štampani mediji koji je i kad je privatizovan, dobijao finansijske injekcije od države. Sve što je država imala da oglasi išlo je direktno kod njih. I tu nije bilo nikakvih pregovora. Čak i kod javnih tendera koji su se raspisivali. Nekako se opravdano sumnja da kad oni dobijaju svaki mogući tender, da je neko već imao uvid u tu dokumentaciju prije nas i znao koju cijenu da ponudi, a da bude najniža. (E, Crna Gora)

Tu se dosta javnog novca sliva. Svi koji su oko vlasti, svi su tu koji dobijaju javan novac. Mislim da bez toga ne bi ni mogli da funkcionišu... I u krajnjem slučaju, kad ste prijatelj vlasti, onda su i reklame kod vas. A onda se svaka ta jaka firma koja je vezana za vlast reklamira kod vas, plaća novac i tu se stalno vrti jedan te isti novac, iz istih firmi. Javne državne firme, ako niste prijatelj vlasti, sigurno se neće oglašavati, kao na N1 ili na Novoj. (D, Srbija)

Još jedan izvor opasnosti po nezavisnost medija i time javni interes koji bi oni trebalo da zastupaju, prema mišljenju učesnica istraživanja, proizilazi iz usmeravanja rada medija privatnim (komercijalnim ili političkim) interesima vlasnika medija ili njima bliskih interesnih grupa (bez obzira da li su vlasnici privatnih medija naklonjeni vladajućoj ili nekoj/nekim od opozicionih stranaka). U tim slučajevima, vlasnici medija koriste medije kao instrument intervencije u politici ili sredstvo pregovora sa političkim elitama i to je često i glavni razlog zbog čega su neke kompanije i pojedinci uopšte vlasnici medija ili podržavaju određeni medij. Poput vladajućih političkih struktura u javnim medijima, i vlasnici privatnih medija ostvaruju svoj uticaj preko personalnih rešenja, odnosno postavljanja ili uklanjanja glavnih i odgovornih urednika/ca i urednika/ca rubrika i upravljačkih struktura unutar medija. I ovde se kao bitan kanal uticaja privrednih subjekata na teme koje će biti pokretane, kao i način njihove obrade, pojavljuje uticaj preko oglašavanja i kupovine reklamnog prostora.

Meni se to, na primer, dešavalo (u prethodnoj redakciji, prim. M.S) kad su krenule te velike reklame, pa firma uzima novac od velikih klijenata, velikih firmi koje daju ogroman novac. I onda je krenulo s tim „kako sad čujem pišeš tekst o ovame, a znaš da nam je on klijent“ i tako dalje. Na početku nije to toliko bilo izraženo, jer u tom momentu nisu ni smeli toliko da mi kažu, ali kasnije se već znalo protiv koga smeš i protiv koga ne smeš. Ko plaća veliki novac za reklamu, samim tim je zaštićen... Dugo smo mi uspevali da odolimo tim „zahtevima iz marketinga“, ali u jednom momentu smo svi postali svesni da svi dobijamo plate i da glavni urednik, odnosno menadžment, odlučuje o tome šta može, šta ne može. Novinar može da napiše, ali neće nam biti objavljeno. To što će biti objavljeno zavisi od glavnog urednika, ne zavisi od novinara. (D, Srbija)

Vidite, kod nas je recimo pet kompanija koje mogu dati oglas. Tržište je malo, novca za marketing je zaista malo. I sad... s jedne strane je bitno da imaš income od tih kompanija, s druge, ako ih napadneš, onda će se oni povući. (G, Makedonija)

Svi ovi faktori oblikuju i specifični kontekst u kome se odvija istraživačko novinarstvo u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji, utičući i na položaj istraživačkih novinara i novinarki. Njihovo dejstvo je još izraženije ako se ima u vidu da istraživačko novinarstvo po svojoj definiciji zadire u različite ekonomske i političke interese pripadnika/ca političkih i ekonomskih elita.

Istraživačko novinarstvo nije deo mejnstrima. To što nije deo mejnstrima, znači da i dalje nema dovoljno snage da dopre do najvećeg broja ljudi. Stavljeno je u underdog poziciju u smislu da ga nose neki nezavisni online mediji i neke televizije koje nisu nacionalne televizije. I neki nacionalni nedeljnici, ali koji nemaju kontinuitet. Mejnstrim mediji, nacionalne televizije, nacionalne dnevne novine nemaju istraživačke rubrike, nemaju istraživačke novinare, nemaju istraživačke timove. Nemaju ono što postoji u Velikoj Britaniji ili Americi, specijalizovane timove koji konstantno prate određene teme i pišu o tome. [...] Druga vrsta problema je pozicija koju istraživački novinari imaju zbog toga što su deo malih medija. (B, Srbija)

Znate, nikome nije lako kad mu se kopa po nekoj akciji ili neakciji. Znači nikome to ne prija. Prvo se srijećemo sa određenim opstrukcijama od strane onih o kojima istražujemo. Onda se može desiti, dešavalo se kolegama da se srijeću sa opstrukcijama na nivou redakcije, iako to sa mnom nikad nije bio slučaj. [...] U konstantnom ste grču da neko ne naudi prvo vašoj porodici pa vama. [...] Trudite se da zaštitite svoje bližnje, porodicu, prijatelje. Na kraju i članove redakcije kojoj pripadate. A onda kad sve to uzmete u obzir i uz to tu nekakvu inertnost državnih organa u kontekstu zaštite novinara, sve to skupa ne stvara pozitivni ambijent da se mlađa generacija, odnosno mlađi novinarski naraštaj počne baviti istraživačkim novinarstvom. (D, Crna Gora)

Sve učesnice u istraživanju su saglasne da je jedan od bitnih otežavajućih faktora za istraživačko novinarstvo nespremnost

predstavnik/ca državnih institucija da, uprkos zakonskoj obavezi, novinarima/kama omoguće blagovremeni pristup informacijama od javnog značaja i daju odgovore na novinarska pitanja. Umesto toga, istraživački/e novinari/ke se najčešće suočavaju sa administrativnom tišinom, izostankom bilo kakvog odgovora na upućene zahteve, odbijanjem da im se pruže tražene informacije, ali i sistematskom diskriminacijom medija iz koga dolaze i različitim vrstama profesionalnih i ličnih diskvalifikacija. Dok na jednoj strani u praksi često ne postoji razlika između političke pripadnosti stranci na vlasti i obavljanja javne funkcije unutar državnih institucija, pa se i nosioci/teljke zvaničnih funkcija uglavnom pojavljuju kao eksponenti i promoteri/ke stranačkih interesa, na drugoj strani, istraživački novinari/ke susreću se i sa pritiskom opozicionih aktera na političkoj sceni i pokušajima instrumentalizacije njihovog rada zarad vlastite koristi.

Činjenica je, nažalost, da je naša medijska scena podeljena na vlast i opoziciju. I da postoje mediji koji su vrlo pro-vlast. Postoje mediji koji nisu vrlo pro-opozicija, ali su vrlo tolerantni prema opoziciji. Daju prostora opoziciji na način koji možda i nije skroz legitiman zbog toga što opozicija nema nikakav pristup mejnstrim medijima. To je kao neki balans. A istraživački novinari u celoj toj priči nisu ni na jednoj ni na drugoj strani. I to je vrlo nezgodna pozicija zato što istraživački novinar će pisati i o vlasti i o opoziciji. To je problem

– mi nemamo tu zaleđinu koju imaju mediji koji su pro-vlast i pro-opozicija. (B, Srbija)

Ograničenost resursa, napor da medij opstane i rad u okruženju koje se vidi kao neprijateljsko, usmerava istraživačke medije, prema rečima učesnica istraživanja, kao alternativnim vidovima finansiranja, odnosno ka projektnom finansiranju i odgovarajućim donatorima. Dok s jedne strane projektno finansiranje istraživačkim medijima obezbeđuje dovoljan stepen autonomije, s druge uglavnom kratki projektni ciklusi (kratki vremenski okviri finansiranja projekata) predstavljaju dodatno opterećenje za njihove administrativne i organizacione kapacitete i nameću stalnu neizvesnost da li će medij u nekim slučajevima uopšte moći da opstane.

Taj status je vrlo nesiguran. Nisu održivi, to je problem. Istraživački mediji i novinari imaju sreću da imaju pristup fondovima koji im kroz projekte daju mogućnost da rade to što rade. Ali da nema toga, ti mediji ne bi postojali dva meseca. [...] Zbog toga što nisu deo velikih medija i velikih korporacija, oni nisu deo tržišta. Oni su deo jednog sistema koji je održiv zahvaljujući donatorskim novcima. Ali, zbog toga što velike korporacije i veliki mediji ne vide značaj istraživačkog novinarstva kao takvog, oni ne investiraju u njega. [...] Istraživački novinar, pod jedan, nije jeftin i produkcija bilo čega je skupa, a drugi je i veći problem što istraživački novinari moraju da budu skroz slobodni. I mogu da pišu o bilo čemu i o bilo kome. Čak i o vlasniku medija. Čak i o bliskom političaru. (B, Srbija)

Imajući u vidu percepciju učesnica istraživanja o stanju medija i položaju novinarske profesije, nije neočekivano da je motivacija za bavljenje istraživačkim novinarstvom prvenstveno povezana sa intrinzičnim faktorima poput očuvanja digniteta novinarske profesije, odbrane javnog interesa i želje da se doprinese ukupnom napretku društva, kao i ličnog zadovoljstva i zadržavanja osećanja ličnog dostojanstva i integriteta. Rečima učesnica istraživanja:

Možda sam ja ta generacija koja misli da istraživačko novinarstvo mora postojati zbog društva i zbog nas (novinara/ki, prim. M.S). Bez obzira na to ima li ili nema donatora, pisali mi tekst na kolenima olovkom i montirali na jednom kompjuteru kod mene u kući, kad nismo imali niti novca niti smo... kad je bio pritisak na nas, ali je emisija išla i nikad nije prestala ići svih ovih godina. [...] Onaj ko zaista želi da promeni nešto u društvu i da uvek bude onaj neki zrak ili neki glas koji će nešto reći, mora da to kaže. Mislim, ja ne mogu spavati ako to ne odradimo, ako to ne kažemo, ako to ne objavimo i ako to ne pratimo. Čak i kad znam da neće završiti kako treba. (G, Makedonija)

(Samo)percepcija društvenog, ekonomskog, političkog i rodnog aspekta položaja istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji

Imajući u vidu specifičnost zahteva novinarske profesije, kao i delovanje u javnom prostoru koje se tradicionalno konstituiše kao polje delovanja muškaraca, nije neočekivano da je novinarstvo dugo važno kao dominantno „muška“ profesija. Dok je na svojim počecima ona to evidentno i bila, danas se može govoriti o feminizaciji novinarske profesije. Feminizacija profesije generalno opisuje fenomen povećanog ulaska žena u različite profesije usled čega dolazi do gubitka prestižne pozicije tih profesija i sadrži sledeće karakteristike: statistički pokazatelji ukazuju da procentualno ima značajno više žena nego muškaraca u profesiji, pripadnici/ce profesije imaju niže plate u odnosu na druge slične profesije, žene su manje prisutne na visokim menadžerskim

funkcijama u profesiji iako su u većini, i trend ulaska žena u profesiju je u stalnom porastu (ETUCE 1995, 25). U delu koji sledi, položaju istraživačkih novinarki pristupaće se iz rodne perspektive, odnosno biće analizirano na koji način rod utiče na različite aspekte položaja istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji kada su u pitanju njihov socio-ekonomski položaj, odnos poslovnog, privatnog i porodičnog života, nasilje kome su izložene, rodna senzibilisanost u medijima i promovisanje rodne jednakosti.

Socio-ekonomski položaj istraživačkih novinarki

Socio-ekonomski položaj istraživačkih novinarki deli mnoštvo zajedničkih karakteristika sa položajem njihovih muških kolega i položajem novinarske profesije generalno. Čak i kad navode da je njihov trenutni socio-ekonomski položaj u nekoj meri zadovoljavajući, sve učesnice istraživanja se slažu da je prema visini i redovnosti zarada, radnom statusu, uslovima rada i mogućnostima rešavanja različitih važnih egzistencijalnih pitanja, položaj novinarske profesije i istraživačkog novinarstva, nezavidan. Kao posebno neuralgična tačka, izdvaja se visina zarada za koju je upitno u kojoj meri može da obezbedi preživljavanje.

Jesam prijavljena, plata je OK za nekog ko možda u ovom trenutku nema porodicu, ko negde

brine sam o sebi i podstanar je. Za sve ozbiljnije, bilo koji korak napred, to bi moralo da bude isključivanje nekih navika, zadovoljstava. Status u novinarstvu je novčano katastrofa, a istraživačko novinarstvo ništa ne zaostaje. (C, Srbija)

Ekonomsko stanje je očajno. Mislim da je sa jednom prosečnom platom koju dobijaju i novinari, novinari reporteri, pa i istraživački novinari, teško preživeti. (H, Makedonija)

Ja iskreno ne vjerujem da bilo koji novinar, posebno istraživački novinari imaju nekakav adekvatan socio-ekonomski status. Kad to kažem mislim na ono što radite i sve opasnosti koje ovaj posao nosi sa sobom u odnosu na to koliko vam prvog u mjesecu legne na račun... Ja ću vam reći da 90% novinara, ako ne i 95% u Crnoj Gori dobija ispod prosečne zarade. (E, Crna Gora)

Nije neočekivano da značajan deo sagovornica navodi da ili snižava svoje zahteve po pitanju materijalnog kvaliteta života ili prihvata poslove sa strane da bi dopunile budžet što rezultira iscrpljenošću, osećanjem „da si stalno u mašini“ i manjkom vremena za sebe i privatni život.

Sad sam zadovoljnija nego što sam bila ranije, ali, opet, to je sad opet ta stvar – ja nemam te neke troškove koje neke druge moje kolege i kolegice imaju. Ja nemam rate za kredit, ne plaćam stan, nemam decu... Te velike troškove nemam. (A, Srbija)

Ja provodim u stanu jako malo vremena. Samo prespavam u tom stanu, bukvalno. Dan mi je strašno naporan. Sad sam

inače na neki način u dužničkom ropstvu s tim projektima sa strane koje sam obećala da ću uraditi, a koje ne mogu da stignem. Uglavnom sam napolju, na poslu, sretnem se s ljudima, popijem kafu, pa se vratim, imam trening, majka me zove na ručak. Ona živi blizu mog posla, to je dobro... (F, Crna Gora)

Po mišljenju najvećeg dela učesnica istraživanja, položaj istraživačkih novinara/ki posebno je težak kada je u pitanju njihov radni status koji je često regulisan različitim vrstama ugovora o privremenim ili povremenim poslovima što unosi dodatnu nestabilnost i podrazumeva nemogućnost „da se bilo šta planira na duže“. Iako dve trećine sagovornica u ovom momentu ima ugovore o stalnom zaposlenju, sve na različite načine imaju to iskustvo.

Ekonomski status je vrlo nezgodan zbog toga što se (istraživački mediji, prim. M.S) finansiraju iz projekata. Novinari znaju da su na projektu i da će sigurno imati platu narednih šest meseci ili godinu dana. [...] U velikom broju istraživačkih medija novinari nisu imali ugovore o radu, nego su imali ugovore o privremenim i povremenim poslovima ili ugovore o delu. Zbog radnog statusa imaju drugačiju poziciju, na primer, na birou rada, poziciju vezanu za staž, za zdravstveno osiguranje, za kredite u bankama koji ti nisu dostupni. Iako su vremenom neki mediji uspeali da dođu dotle da ponude svojim istraživačkim novinarima ugovor o radu, veliki broj istraživačkih novinara rade kao preduzetnici. Otvorili su svoje preduzetničke radnje i rade kao

frilenseri. Da bi mogli da priušte sebi ono što je praktično minimum ljudskog dostojanstva – zdravstveno osiguranje. Ponižavajuće je da neko ko je istraživački novinar ne može da bude siguran kad će da ima zdravstveno osiguranje, a kad ne, ili da l' će ikada imati penziju. Istraživački novinari blage veze nemaju šta će biti s njihovom penzijom. To je ta pozicija – imaš relativno prosečnu platu, nemaš stalan posao, imaš vrlo nezgodnu situaciju vezanu za kupovinu stana, uzimanje kola, šta god. (B, Srbija)

Sve sagovornice navode da i unutar novinarske profesije generalno, kao i istraživačkom novinarstvu brojčano dominiraju žene. Istovremeno, uz napomene da se i to menja, primećuju da rukovodeće pozicije koje povlače i (nešto) bolji materijalni i društveni status (uredničke i menadžerske pozicije), i dalje u većini slučajeva, zauzimaju muške kolege. Iako pozitivno ocenjuju trend povećanja zastupljenosti žena na mestima odlučivanja unutar medija, jedan deo učesnica istraživanja iskazuje skepsu da to zaista znači i veću zastupljenost žena na mestima odlučivanja, jer ključne odluke donose vlasnici medija koji su uglavnom i dalje muškarci.

Novinarstvo je generalno ženska profesija. Iako su, kada uđemo malo dublje u to, rukovodeće pozicije češće muške nego ženske i češće su muškarci urednici, urednici rubrika, direktori ili tako dalje. A radna snaga je ženska. Nije to uvek svugde tako, ali je najčešće tako. (B, Srbija)

Najčešće su muškarci na rukovodećim pozicijama, osim u našem mediju. Bukvalno u svim drugim medijima mislim da su muškarci. Ako gledamo kao redakcija, na terenu su žene u većem broju. Među novinarima i reporterima, pa i istraživačkim novinarima, ima više žena od muškaraca. Ja ne želim da delim stvari i profesiju na muškarce i žene, ali činjenica je da postoji takva podela. A vlasnici medija koji zaista odlučuju su i dalje muškarci. (H, Makedonija)

Deo sagovornica smatra da je brojčana dominacija žena u novinarstvu povezana sa padom materijalnog i društvenog statusa novinarstva, pa se iz njega muškarci povlače, odnosno „odlaze tamo gde ima više para i koristi“, dok je druge povezuju sa promenom svesti prvenstveno samih žena i njihovim prodorom u različite profesije. Istovremeno, najveći deo njih skreće pažnju da (i) u novinarstvu žene moraju mnogo više da rade i da se više dokazuju da bi napredovale na poslu u odnosu na muške kolege, a da su istovremeno za isti posao često manje plaćene od muškaraca.

Mislim da je percepcija društva, percepcija možda vlasnika, da žena nema vremena da to radi dobro. S muškarcima kad radimo, oni imaju neko nepoverenje. Oni misle da nešto ne znamo, sve nešto mi ne znamo, a oni više znaju od nas. A nije tako. Onda, moraš se dokazivati više nego što se dokazuju muškarci. Moraš raditi više da bi dokazao da si zaista (dobar, prim. M.S) menadžer, (da si, prim.

M.S) kao oni ili bolja od njih. [...] Da je žena dobar menadžer kao i muškarac. (G, Makedonija)

U mnogo čemu što je nekad važno za muški posao, žene preuzimaju da vode glavnu riječ, ali nekako to ne paše u kontekst Balkana. I pretpostavljam da u svemu tome ima neka skrivena caka. Generalno mi ne razgovaramo puno o platama, posebno ako dolazimo iz različitih redakcija, ali je moguće da bez obzira na to što na kraju dana povučemo veći dio posla, da su naše plate značajno manje u odnosu na muške kolege. Bez obzira na doprinose koje imamo. Ovo je moja pretpostavka, nije egzaktan podatak. Nekako se nameće to da vjerovatno postoji nešto što nas razlikuje u odnosu na muške kolege, s obzirom na to da se uslovi rada ne razlikuju. Uslovi rada su nam jednaki sa njihovima. (E, Crna Gora)

Osim jedne koja smatra da je to povezano sa zalaganjem i ličnim karakteristikama, pa zapravo nije povezano sa rodnom, učesnice istraživanja nepovoljniji položaj žena (i) u istraživačkom novinarstvu uglavnom dovode u vezu sa rodnom stereotipima i različitim vrednovanjem žena i muškaraca koji nisu specifičnost novinarske branše, već predstavljaju deo širih seksističkih očekivanja i predstava o muškarcima i ženama koje postoje u društvu.

Sigurno će muški istraživački novinari biti posmatrani kao ozbiljniji, kao neko kome se priča, jer oni mogu da razumeju problem, a nama se objašnjava. Njima se nekako priča da povežu, a nama se objašnjava, jer ne možemo da

razumemo. Posmatramo se kao manje ozbiljne. Oni su stabilni, a mi smo kao malo... kao i sve žene u Srbiji, vole mnogo da pričaju, i da zvocaju i da postavljaju nezgodna pitanja, samo žene pitaju nešto. [...] Ja sam, na primer, imala lično situaciju gde smo kolega i ja zajedno radili intervju. Sagovornik, direktor jedne kompanije, u odgovorima na pitanja koja sam ja postavljala je gledao u kolegu i odgovarao. Kad je došao na taj intervju, na koji sam ga sticajem okolnosti ja pozvala, jer sam ja pronašla broj [...] ušao je u našu redakciju i rekao „ja sam došao da vidim ko je ta žena koja mene mrzi, jedina žena koja mene mrzi“. Sve ostale (kao) imaju dobar odnos. To nikad ne bi rekao kolegi, to je ono sa čime se mi susrećemo na terenu. (C, Srbija)

Znate, desilo mi se da odem da izveštavam o problemima poljoprivrednika, ljudi koji se bukvalno bave uzgojem duhana [...] i kada ti govore, ne gledaju u tebe. Gledaju u kamermana, vozača, ali ne u mene, a ja sam ta koja komunicira sa njima, postavlja pitanja, kasnije i objavljuje o njihovom problemu. Bukvalno, ja ih pitam, a oni gledaju u muškarce, u moju ekipu, a ne u mene. (H, Makedonija)

Različita očekivanja, uloge i vrednovanje muškaraca i žena povlače za sobom razlike i nejednakosti u pogledu aktivnosti, odgovornosti, pristupa i kontrole nad resursima, kao i u pogledu prilika za donošenje odluka. Kako seksizam obuhvata ne samo stavove i ponašanja, već i organizacione, institucionalne i kulturne

prakse koje diskriminišu na osnovu rodne pripadnosti i podržavaju neravnopravan status muškaraca i žena (Swim and Hyers 2009, 407), položaj istraživačkih novinarki unutar profesije i njihova manja zastupljenost na pozicijama moći, nije neočekivana.

Obrazujete toliki broj studentkinja i onda one prosto ulaze u profesiju i postaju deo toga. E, kako od svih tih silnih žena i malo muškaraca, baš jedan muškarac dođe na uređivačku poziciju, ne znam šta je dobar odgovor na to. Mislim da to ima veze sa činjenicom da je prosto društvo patrijarhalno, a novinarstvo je duboko politizovano. Politika kod nas je nužno muška, a urednici su važne poluge moći, važne za političare. Onda se muškarci nekako tu nađu jedni s drugima, ne znam uopšte šta bi tu bio dobar odgovor. [...] Moje lično iskustvo je uvek bilo da se za istraživačko novinarstvo smatra da je opasno, pa kao eto, muškarci mogu da se zaštite ili šta već. Ti stereotipi prosto postoje, oni su tu. (B, Srbija)

Mnogo je teže ženi u novinarstvu da se dokaže. Zbog čega? Upravo zbog toga što nas, čak i starije, doživljavaju kao nježne cvijetiće, a razmišljamo do koje granice nježni cvijetić može da ide. (E, Crna Gora)

Društvo definitivno još nije spremno da se otvori prema ženama kako treba. Ja važim za osobu koja je žena s „muškim“ crtama, recimo. Znaite ono, ako imaš hrabrosti, jaka si, e, onda to mora da bude sinonim da si kao muško. Meni to smeta. To ima veze s time da se hrabrost i istrajno istraživanje poistovećuje sa muškim osobinama. To oslikava to razmišljanje – žena ne može biti hrabra

ako je žena, mora da bude hrabra kao muškarac. Eto, to je definicija o čemu se ovde radi, da svaka žena, i pored toga što je dokazala da ima hrabrosti i sve... ne, ona ne može biti žena. Moram da budem nežna, fina, ne znam... da ćutim, i onda sam žena. (G, Makedonija)

Zanimljivo je da ista sagovornica, iako vrlo odlučno odbacuje stav da postoji razlika u sposobnostima novinarki u odnosu na novinare koja bi bila povezana sa njihovim rodom, navodi da postoje situacije kada i ona daje prednost muškim novinarima.

U mojoj redakciji žene vladaju više nego muškarci, nametnule su se da sve mogu da odrade, ali ja moram priznati da nekad, ipak, pošaljem muškarca na teren radije nego ženu, osobito ako mislim da može biti opasno. U smislu da se taj neko mora odbraniti i fizički recimo, ili ako mora da bude deset sati ispred suda... uvek mi je neugodno da pošaljem koleginicu. Naklonjena sam ženama, da se ne razbole, da ih neko ne napadne, da ih neko ne psuje... Ipak mislim da u takvim situacijama muškarac, onakav kakav jeste, ili neće voditi računa o tome, neće plakati možda nakon toga, neće mu biti toliko teško, tako da i ja moram priznati da nekad zaista više delim šta je muško, šta je žensko. (ibid)

Iako proizilazi iz želje da se novinarke zaštite i, može se pretpostaviti, predstavlja kontekstualnu reakciju na nebezbednost koju nosi profesija istraživačkog novinara/ke generalno, i izraženi seksizam okruženja, ova vrsta benevolentnog seksizma, na prvi pogled paradoksalno, takođe, može

doprinositi održavanju postojećih rodnih nejednakosti i patrijarhalne hegemonije. Za razliku od hostilnog seksizma koji se bazira na uverenju da su žene inferiorne i otvoreno je neprijateljski prema ženama koje izlaze iz tradicionalnih uloga i dovode u pitanje postojeću društvenu raspodelu moći, benevolentni seksizam ovde dolazi iz simpatije prema ženama, pa ga je zbog njegovog pozitivnog tona teže prepoznati kao seksizam. U svom ishodištu, i kod jednog i kod drugog, rod će imati ulogu u dobijanju prilika za rad i napredovanje, legitimisati nejednaku zastupljenost muškaraca i žena na različitim pozicijama i jačati rodnu stereotipizaciju.

Implikacije rodne stereotipizacije na socio-ekonomski status još su izraženije kada je u pitanju proboj žena na tradicionalno muške pozicije moći, odnosno mogućnosti napredovanja na karijernoj lestvici. Iako istraživanja pokazuju da se od osamdesetih godina XX veka smanjuje zastupljenost stereotipa da žene ne mogu biti dobre liderke (Powel 2011), uglavnom se i dalje muškarci i „muške“ osobine povezuju sa pozicijom menadžera i lidera (Koenig et al. 2011). Osim stereotipa da žene nemaju osobine koje su potrebne za ove pozicije, žene se suočavaju sa različitim preprekama i kada su uspele da dođu do određene pozicije, uključujući i pritisak da preuzmu „muške“ obrasce upravljanja da bi na tim pozicijama opstale, uz opasnost da istovremeno budu okarakterisane kao nametljive, arogantne

ili drske. S ovim se suočavaju i žene u novinarskoj profesiji. Neke od učesnica istraživanja to formulišu na sledeći način:

Pitanje je da li se one pre opredeljuju za inovativne načine za koje one misle da su pravilni, tzv. ženske, ili se prilagođavaju, pa počnu da se ponašaju kao muškarci. Ja mislim da se uglavnom desi ovo drugo. Možda žene dođu s idejom „e, ja ću ovo ovako, drugačije“, ali onda ih niko ne čuje, ne poštuje. I da onda one moraju da „lupe šakom o sto“, što nikad ne bi radile, ali, to njihove muške kolege očekuju da bi ih čuli. (C, Srbija)

Nekako su žene u novinarstvu možda čak i sujetnije od svojih muških kolega, upravo zbog toga što nam treba više da se izborimo za svoj položaj, za svoje mesto na novinarskom nebu i tako dalje. [...] Opet to povezujem sa time što je trnovit put žena u novinarstvu da bi zauzele neke svoje pozicije i da bi bile kredibilne i tako dalje. (E, Crna Gora)

Odnos poslovnog, privatnog i porodičnog života

Jedna od strukturnih prepreka izjednačavanju društvenog položaja muškaraca i žena koja je tesno povezana sa rodnom stereotipizacijom je uobičajeno podrazumevanje primarne odgovornosti žena za privatnu sferu. Kao što je ranije već pomenuto, muškarci i žene i njihovi domeni kroz binarne opozicije (aktivno/pasivno, racionalno/emotivno, dominantno/submisivno, javno/privatno...), konstruišu se tradicionalno kao hijerarhizovana komplementarnost sa jasnim (mada ne i potpuno nepropusnim) granicama. U ovom delu biće analizirano kako istraživačke novinarke, koje učestvuju u ovom istraživanju, vide pitanje domaćinstva i porodice, kao i odnos poslovnog, privatnog i porodičnog života.

Opisujući stanje u zemljama u kojima žive, sve učesnice istraživanja su saglasne u oceni o društvenoj podređenosti žena, kao i da

je očekivanju da se „ostvare kao supruge i majke“ i „ispunjavaju svoje porodične obaveze“, pridodato i ono da zarađuju van kuće i doprinose kućnom budžetu. Kako navode neke od sagovornica:

Zbog toga što svakako negdje se od žene očekuje da (ispunjava, prim. M.S) sve svoje uloge, šta god da radi. Mi evo konkretno govorimo o položaju novinarki, ali mislim da je isto i kad su u pitanju ljekarke i kad su pitanju nastavnice i slično. Od nas se očekuje da se ostvarimo u svim mogućim ulogama, profesionalnim i privatnim, a da niko ne trpi. (E, Crna Gora)

Najvažnije je ženi ovdje da se uda, da ispunji ta neka očekivanja okoline, da rodi djecu u određenom periodu, to su neke stvari koje se podrazumjevaju i koje se ne preispituju uopšte, to su neki principi koji su vrlo, vrlo očuvani. Mislim da je u svakoj profesiji tako. Žena ima isto posao. Očekuje se od nje da sve radi u kući, da podiže djecu, da radi... (F, Crna Gora)

Sve učesnice istraživanja saglasne su u oceni da novinarstvo kao profesija, zbog svog intenziteta i nedefinisanog radnog vremena, zahteva ogroman napor u usklađivanju privatnog i profesionalnog života. Osim jedne koja smatra da je to generalna osobina profesije i da nema rodnu komponentu, sve druge smatraju da je kompleksnost uspostavljanja ravnoteže izraženija kada su u pitanju žene i da to jeste povezano sa dvostrukom opterećenošću žena – na radnom mestu i u privatnoj sferi.

Ja mislim da (muškarci, prim. M.S) ne primećuju da su pozicije različite. Na poslu smo nekako svi isti, ali žena će uvek razumeti ženu ako mora ići da uzme dete iz vrtića ili ako mora nešto odraditi što je ženski posao. Ja mogu reći da razumem sve moje kolegice koje imaju takve probleme. Što se tiče muškaraca, nema puno tih koji donesu decu na posao da bi ih čuvali, uvek žena mora da to sredi. (G, Makedonija)

Procenat odvažnih žena koje će da zauzmu neku javnu poziciju u bilo kojoj oblasti i da budu izložene sudu javnosti i dalje je jako mali. One moraju da pomire dva života, profesionalni i privatni. Možda može ovo muškim kolegama da zvuči patetično ali ja bih voljela da se stave na 48 sati u našu kožu i da onda vidimo koliko mogu. Jer se bojim da su dosta pošteđeni u svojim domovima mnogih stvari koje njihove supruge ili majke obavljaju za koje oni ne znaju na dnevnom nivou. Ali sve to pronadju na kraju dana ili ujutru, sve što im treba. (E, Crna Gora)

Ima i ta zanimljiva stvar koja se vezuje za novinare, da smo stalno po kafanama. I gomila tih priča ima iz kafane ove, iz kafane one, gde se već ko okupljao. Tu se dosta dobro vidi. Ja ne znam da postoje kafane u kojima žene novinarke posle posla sede, pa piju. Žene idu kući, ili imaju decu ili druge stvari. Iz toga se dosta vidi. Nekako muške kolege idu, budu po kafanama, a žene idu kući. (A, Srbija)

Zanimljivo je da, iako najveći deo učesnica istraživanja prepoznaje sferu domaćinstva u kojoj žena i dalje preuzima i obavlja najveći deo kućnih poslova kao izvor dodatnog

opterećenja, utisak je da se postojeća raspodela obaveza uglavnom tretira kao neupitna „datost“, kao nešto što je normalno, prirodno i nepromenljivo.

Valjda zato što nemam muža, pa nemam nikakvu obavezu. Inače verovatno, ja da imam muža koji bi od mene samo večeru zahtevao, on bi se razveo od mene. Mislim... ja ni tu obavezu čak ne mogu da ispunim. Da kažem „e da, svako veče ćemo imati večeru“. Ni to nisam u stanju. U toliko i toliko sati. To je nemoguće... Ako imate nekog ko se bavi istim tako ili sličnim poslom zahtevnim, pa ko može da vas razume i da prihvati da jednostavno nema onog što postoji u nekim normalnim porodicama. Danas ne znam ko se uopšte bilo kojim poslom bavi, a da može da uskladi sve. Danas svi u svim poslovima rade po 10, 12 sati. Jednostavno, žene ne postižu. I u pekari ove žene tu evo, preko puta mene, i one ne mogu da stignu da spremne kod kuće šta sve treba da urade. (D, Srbija)

Razlika između muškaraca i žena (i) u istraživačkom novinarstvu postoji i u odnosu na roditeljstvo. Ono se pojavljuje kao još jedan otežavajući faktor i to na (najmanje) dva načina: kao još jedan deo privatnog života koji od žena zahteva dodatne organizacione i logističke kapacitete i kao mogućnost da će one koje su i majke biti percipirane kao manje posvećene i kompetentne.

U istraživačkom novinarstvu, u svim ovim redakcijama, ja znam samo jednu novinarku koja ima dete. Pričam o istraživačkom novinarstvu. Mislim da se novinarke kasnije

odlučuju za decu, jer pokušavaju da se uspostave u sistemu [...] da kada izostane malo, može u nju da se vrati. To je ogromno pitanje i to je možda nešto gde osećam najveću nepravdu. [...] To je, recimo, ono što mene frustrira i plaši, da u jednom momentu, ako rešim da imam decu, da će neko reći: „Super je ona, objavljivala je tekstove pre nego što je postala mama, a onda, sad, ne može baš da se vrati, ne može ona onako da bude u punoj snazi“. To mi se čini da je... Onda će se davati lakše teme tom nekom, manje zahtevne, s manje vremena i tako dalje. (C, Srbija)

Ne samo žene u istraživačkom novinarstvu, već i ove tužiteljice koje su u odboru za borbu protiv organizovanog kriminala, sve su bile neudate ili bez porodice, ili su kasno osnovale svoje porodice, ali su se zaista posvetile onome što rade. Muškarci koji su bili na toj funkciji bili su oženjeni i imali su decu. (G, Makedonija)

U odgovoru na pitanje kako se nose sa tom dvostrukom opterećenošću i u kojoj meri uspevaju da naprave balans između privatnog života, brige o porodici i deci, i profesionalnih obaveza, moguće je izdvojiti dve kategorije odgovora, različite po svojoj zastupljenosti. Brojniji deo sagovornica navodi da se uz vrlo važnu pomoć porodice², oslanjaju na sopstvene organizacione sposobnosti, multitasking kojim „sve postižu“, ravnotežu koju uspostavljaju između privatnog i

² Ovde je važno primetiti rodnu komponentu i kada je u pitanju pomoć porodice u usklađivanju privatnog i profesionalnog života – najčešće je u pitanju ženina porodica i to njeni ženski članovi, odnosno članice, ređe partneri.

poslovnog nauštrb slobodnog vremena ili sna. Rečima jedne od njih:

Čini mi se da sam uspjela, da je veći dio nas uspjelo da se ostvari i kao supruge i kao majke uz ovaj posao. Da smo uspjele da nekako mnogo toga prevalimo preko glave, da se formiramo kao novinarkе, a da ne zapostavljamo život. Ali ono što je jako bitno jeste da mora da postoji neki ventil. Da bismo nekako uspijevale da u većini dana godišnje postignemo ovaj balans. Ako je to muškim kolegama kafana, svakako treba da pronađemo neko vrijeme i mi za sebe. Konkretno, ja nakon svega što se desi na poslu, kad dođem kući tu su domaći, ručak, večera i tako dalje. Kad klinici legnu negdje oko devet, devet i po, ja odvajam pola sata za sebe da sjedim na terasi i gledam u nebo. I to je mojih pola sata gdje sam u miru sama sa sobom ili bar pokušavam da se dogovorim sama sa sobom da narednog dana budem u miru. Ali to ne znači, naravno, da će da trpi društveni život. Svi mi imamo svoje prijatelje, načine na koje se ostvarujemo u toj vrsti odnosa i načine na koje smo navikli da imamo neku vrstu zabave, odnosno neku vrstu oduška od silnih obaveza tokom dana. Ovo je moj mali ritual koji se ponavlja svako večе. Naravno uz kafu jutarnju ustajem prva. Sat vremena prije svih da imam i tu samu kafu. (E, Crna Gora)

Ista učesnica u istraživanju navodi i drugu stranu „žene koja sve može“ – burn out, osećaj rastrzanosti i anksioznosti.

Nekad se to ne može, nego probije kroz određene vidove ne znam... anksioznosti. Dođete kući pa

vas iznervira najmanja sitnica. Ili vas iznervira ako su djeca bučna. Ili vas iznervira ako suprug gleda utakmicu. U nekom trenutku mora da probije, jer je to ogroman psihološki pritisak. Zbog toga što se svakako negdje od žene očekuje da sve svoje uloge (ispunjava, prim. M.S), šta god da radi. To je ogroman psihološki pritisak. Posebno ako se bavite iole nekom, uslovnom rečeno, opasnijom profesijom. Ili važnijom. Ili očitijom, javnijom, kako god. Veliki je pritisak da postignete sve i dan je vrlo često prekratak. Koliko god da se čovjek trudi da to stavi u nekakav balans, to ne može da se postigne. Prosto, postoje dani kad se stvori ogroman pritisak. Kad taj pritisak bude dovoljno veliki da ili plate saradnici, ili plate ukućani. (E, Crna Gora)

Druga malobrojnija grupa odgovora sadrži kritički osvrt na figuru „žene koja (sve mora da) može“. Kako su to formulisale dve sagovornice:

A to oko kućnih poslova ostaje na nama, novinarkama, da objasnimo partnerima koliko je zahtevan naš posao. Bar iz mog iskustva, postoji to neko razumevanje. Ali, mislim da će žene biti sklonije tome da manje spavaju, da budu superžene, da sve postignu. I ja sam bila sklona tome na početku – „ja sam super žena, uvek mi je čista kuća, uvek sam sve odradila kako treba“, ali sam spavala šest sati. Ili nisam pogledala seriju, a baš mi se to radilo. Tako da... možda sam mogla nekad da ostavim prljavu kuću... Mislim, šta zbog toga može da se desi? Ništa strašno. Mislim da smo pre sklonije tome da se pokidamo da postignemo stvari, nego da kažemo „e, kuća će ostati prljava, jer nisam stigla,

nisam mogla, to što je prljavo više je nered nego prljavo“. Mislim da to negde vučemo verovatno kulturološki. Sve te naše bake i mame bile su superžene, koje su tako bile neispavane, ali često toga nismo bili svesni. (C, Srbija)

Ista sagovornica odmah nakon kritike figure „super žene“, ističe potrebu za odbacivanjem binarne podele posla i redefinisanjem privatne sfere ne kao ženske, već kao zajedničke gde oboje podjednako učestvuju u svim aktivnostima.

Ja ću u partnerskom odnosu očekivati puno učešće, a za to neću reći: „Jao, kako sam ja srećna što sam našla takvog partnera“. To je normalno. To je još jedan momenat gde žene pričaju „ja sam mnogo srećna, meni moj partner pomaže“. Nisu svesne da opet sebe stavljaju u položaj da im neko čini neku uslugu. To dete je zajedničko dete, ta kuća je zajednička kuća, imamo isto radno vreme i podjednako nemamo slobodno vreme. (C, Srbija)

Ono što je upadljivo u odgovorima sagovornica je da se problem balansiranja između profesionalnog i privatnog gotovo isključivo percipira kao problem odgovornosti pojedinca, a retko se dublje reflektuje strukturni odnos i uslovljenost između različitih sfera života, ili problem jednakosti vrednovanja posla u partnerskim odnosima. Položaj istraživačkih novinarki kako ga opisuju učesnice ovog istraživanja oblikovan je preklapanjem dva zahteva. Prvi od zahteva se vezuje za patrijarhalni sistem i fiksirane rodne

uloge unutar privatne sfere u kojoj je žena glavni nosilac obaveza (žena kao domaćica i majka). Drugi zahtev je povezan sa, s jedne strane, fleksibilnošću i nepredvidljivošću same novinarske profesije, a s druge, generalnim zahtevima neoliberalnog ekonomskog modela po kojima žena ulazi i na tržište rada i takmiči se za uspeh u karijeri i više profesionalne i društvene pozicije.³ Ishodište izostajanja dublje dekonstrukcije rodних uloga i neravnopravne podele porodičnih obaveza kojima su sada samo pridodate poslovne i profesionalne obaveze, je stalno iscrpljivanje ženskih resursa i rastrzanost da se sve postigne „na više frontova“. Slika trkača koji u takmičenju kreće sa gvozdenom bukagijom oko nogu koju je upotrebila jedna od učesnica istraživanja da bi ilustrovala kako se često oseća, zapravo jako dobro opisuje generalnu poziciju (i) istraživačkih novinarki u profesionalnoj sferi.

³ Za odnos patrijarhalnog sistema i žene videti studiju Silviye Federiči (Silvia Federicci) *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (2020). Za odnos žene i neoliberalizma videti studiju Nensi Frejžer (Nancy Fraser) *Fortunes of Feminism: from State Managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (2013).

Rodno zasnovano nasilje

Novinarstvo, a posebno istraživačko novinarstvo je profesija koju generalno odlikuje visoka nebezbednost onih koji se njime bave. Osvrćući se na vlastito iskustvo ili iskustvo kolega i kolegistica, sve sagovornice navode čitav spektar različitih oblika nasilja kojima su istraživački/e novinari/ke izloženi/e, uz pojedinačne primere sada već višedecenijskog ugrožavanja bezbednosti novinara/novinarki i posledica koje je to imalo za njih.

Onog momenta kad počneš da kopaš tamo gde su neke kriminalne radnje, neke kriminalne aktivnosti, desi se da ti neko zapali kuću, kao što se desilo ovom novinaru (Milanu Jovanoviću, prim. M.S) iz Grocke... To svakog lupi, kao da vam neko lupi neku šamarčinu, pa vas onako zanese kad se suočite sa tim da postoji taj neki realan rizik, postoji neka realna pretnja. Znae to su sad neki momenti kada ste sami sa sobom. (D, Srbija)

Svako malo su neki napadi. Bilo je tu strašnih napada... Mislim, ja da sam u situaciji Olivere Lakić... ona je žena koja je svašta vidjela, svašta doživjela, ja ne znam kako ona hoda u ovoj zemlji... Baš ne znam. Ona ima neku specijalnu zaštitu. Ili u situaciji moje urednice koja je doživljavala napade svake vrste, prije svega verbalne, pa napade iz drugih medija, pa uvrede na najgori mogući način. Ja se stvarno ne bih osjećala ni bezbjedno ni prijatno da izađem na ulicu. Mislim da je u tom smislu situacija stvarno užasna. Mogu

reći da ja to nisam iskusila na svojoj koži, ali znam kolegice koje to sigurno jesu. Pogotovo te starije kolegice koje su pisale protiv režima, koje su se otvoreno suočavale s narko-klanovima... (F, Crna Gora)

Dugo je to trajalo, četiri, pet sati je trajao čitav incident, i trebala sam sa tog mesta izveštavati. Dobila sam svakakve pretnje, jer smo u to vreme važili za televiziju koja je opoziciona. Znali su nas jer smo televizijski novinari. Morala sam da maknem sunđer sa mikrofona da se ne vidi s koje sam televizije, jer je to predstavljalo dodatnu opasnost. Upućene su nam brojne pretnje. Od ljudi sa maskama do običnih građana. Kada smo izašli napolje vikali su: „Evo kurve sa ... (ime medija, prim. M.S), ubijte je“. Terali su nas, ganjali smo se sa ljudima, bežali smo. Moram reći da je tu bilo prisutno policijsko obezbeđenje. Jednom sam policajcu sa 'ful' opremom prišla i rekla: „Ubiće nas, zar ne vidite?“. Samo mi je rekao: „Beži. Dalje od mene“. I to je na kraju bio signal da moramo bežati, jer to je to. Da su hteli mogli su nas ubiti. (H, Makedonija)

Takođe, postoji visoka saglasnost učesnica istraživanja o zastupljenosti različitih oblika rodno zasnovanog nasilja⁴ i njegovoj

⁴ Pojam rodno zasnovanog nasilja širi je od pojma nasilja nad ženama, jer pored žena uključuje i druge grupe, pre svega manjine na osnovu seksualnog identiteta i orijentacije (Ćeriman i dr. 2015, 22). S obzirom na predmet istraživanja ovde se pod njim podrazumeva „svaki akt polno zasnovanog nasilja koji rezultira ili može da ima za rezultat fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ili patnje žena, uključujući pretnje takvim aktima, ograničenje ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira da li proizlazi iz javnog ili privatnog života“, kako ga određuje i Konvencija UN o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women – CEDAW, 1992) (Ignjatović 2005, 39).

raširenosti u zemaljama iz kojih dolaze, posebno nasilja u porodici. Međutim, kada je u pitanju nasilje usmereno protiv istraživačkih novinarki koje je specifično povezano sa njihovim rodom, utisak je da o njemu značajan deo učesnica istraživanja govori sa više ustezanja i zazora, često uz ogradu da možda neku situaciju nisu dobro razumele i/ili nedoumicu da li preteruju u oceni. Ovo je posebno bilo izraženo kod pitanja koja su se odnosila na nasilje od strane muških kolega. Nelagodnost koju ta tema izaziva mogla se primetiti i u tendenciji da se sa pitanja sklizne na „bezbedniji teren“ – razgovor o generalnoj ugroženosti novinara i novinarki, stanju medija u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji ili analizu opšte situacije u društvu/ima. Na drugoj strani, nakon direktnih pitanja veći deo sagovornica je mogao da navede primere neprimerenog odnosa prema novinarkama.

Dešavale su se situacije u kojima sagovornik kaže hajde da se nađemo, na primer, u kafiću, „jao očete, ne znam, da jedete nešto“, „’očete slatkiš“, ’očete ovo, ’očete ono. Pokušavaju na taj način da budu onako... da vas kupe tim nekim... ne znam kako bih to kazala... muškim poklonima. Da vas odvezu negde, „je l’ smete da idete ovamo“, „je l’ smete da idete onamo“. Kako se bavite tom temom, pa ovo, pa ono. Takve neke situacije. Situacije u kojima su neki sagovornici bili vrlo nepristojni. U smislu da posle razgovora komentarišu vaš privatni život, pitaju vas za neke privatne informacije koje su potpuno van mesta. Prosto totalno drugačiji neki odnos u odnosu

na ono šta prolaze muške kolege... To su zapravo sve te neke situacije u kojima ste vi konstantno stavljeni u položaj da vam je dato do znanja da ste žensko. Da pokušavaju da vas šarmiraju, da pokušavaju da vas uplaše. (B, Srbija)

Pa, ja sam čula za takve situacije, naravno da se dešava. Recimo, za dve mlade kolegice je taj jedan političar poznati imao neke komentare tipa „vidi mlade, slatke novinarko“, takve neke ljigave komentare... (F, Crna Gora)

Ja nisam imala to iskustvo, ali znam. Nekad novinarko pričaju između sebe da postoje neki političari s kojima su neke novinarko i neke žene imale loša iskustva. Ja nisam, ali ja im verujem da one jesu. I da oni to tako stvarno rade. Negde sam valjda imala sreće, ali to znam ovako iz priča kolegice, da postoje... da su neki danas aktivni političari izvor opasnosti. Žene to znaju, to mi je najstrašnije. I ako hoće to da podele, znaju da negde ne treba da idu same, da isključe radno vreme kad se radi intervju, da znaju ovo, ono... Muškarcu ne bi moglo da se desi ovo što se desilo Zlatiji Labović 5. To jednostavno muškarcu ne bi moglo da se desi. (A, Srbija)

Ugrožavanje bezbednosti istraživačkih novinarki koje je povezano sa njihovim radom i po pravilu je izrazito rodno obeleženo, predstavljaju napadi na različitim najčešće tabloidnim portalima i društvenim mrežama.

5 Misli se na komentar Bratislava Gašića, u tom trenutku ministra odbrane Srbije: „Volim ove novinarko koje tako lako kleknu“, upućen 2015. godine novinarki Zlatiji Labović, koja je čučnula kako bi se sklonila iz kadra snimatelja.

Skoncentrisano je oko pokušaja da se novinarko zastraše, omalovaže, ponize i diskredituju na ličnom i profesionalnom nivou kroz komentarisanje njihovog fizičkog izgleda i/ili privatnog života. Gotovo sve učesnice istraživanja imaju ovu vrstu iskustva i opisuju ga kao duboko uznemirujuće. Istovremeno, najveći deo njih ga prihvata s nekom dozom resignacije kao deo javnog posla s kojim se susreću i druge žene koje su vidljive u javnom prostoru. Ovde je važno uočiti specifične razlike između nasilja kome su izložene novinari muškarcu u digitalnom prostoru u odnosu na novinarko. Dok su oni izloženi negativnim procenama svog rada, rad novinarki se uglavnom ne komentariše, već je akcenat na njihovoj seksualnoj privlačnosti i procenama u kojoj meri su „prave žene“, što je još jedna vrsta poruke da ženama nije mesto u javnoj sferi i posredno, da je njihov angažman posledica nekakve njihove „manjkavosti“ kao žena. U tom smislu, seksualno uznemiravanje, seksistički komentari i uvrede se pojavljuju kao sankcije za prekoračivanje ženske rodne uloge i oblikovane su i legitimisane širim socio-kulturnim kontekstom patrijarhalne dominacije.

Ima mnogo situacija u kojima se dešavala takva stvar, upravo zato što su žene. Ne zbog nečega što su one uradile. Ne radi se o njihovoj profesionalnosti, da li je informacija verodostojna, tačna, već se najčešće radilo o izgledu.

Zna se razviti čitava debata oko ponašanja

neke novinarke, njene šminke, odeće, najčešće, a puno manje oko onoga što je uradila, da li je to bilo profesionalno ili ne, tačno ili ne. (H, Makedonija)

Ja pošto se ne pojavljujem na televiziji, nisam imala te komentare na društvenim mrežama „vidi ovu na šta liči“ i takve stvari. To ženske kolegice koje su javne ličnosti stalno prolaze. Ali da ću ja da dobijem komentar onlajn „kurvo“, zato što sam žensko, dok će za muškog kolegu biti „sad ću da te prebijem“, to jeste. To je prosto taj rodni stereotip koji postoji u našoj javnosti. (B, Srbija)

Tako napadaju žene kod nas, nažalost. Na primer, uvek je tako kod žene koja je na funkciji... Stavićete naslov da je debela, da je ovakva, onakva... Napadi su na žene zbog fizičkog izgleda ili zbog privatnog života, pa onda zbog toga da li smo mi odradile posao kako treba ili nismo... U ovim žutim medijima ja uvek imam nekog švalera, uvek imam nekih takvih relacija. Moj muž se već navikao da će me staviti u taj kontekst, zato što nas uvek tako napadaju. Niko ne piše „ona je napisala laž“, za to treba da dokažu da je to laž... (G, Makedonija)

Da ipak postoji refleksija najvećeg dela učesnica istraživanja da je nasilje (i) nad istraživačkim novinarkama povezano sa različitim društvenim pozicijama muškaraca i žena, pokazuju izjave sagovornica o ličnim strategijama koje su (uglavnom intuitivno) razvile da bi smanjile verovatnoću da se nađu u situacijama u kojima bi mogle da budu izložene seksualnom uznemiravanju tokom obavljanja svojih radnih zadataka.

Tako da, čini mi se, mi žene u novinarstvu moramo da razvijemo i tu vrstu... kako da kažem... iskustva, znanja kako da se nosimo s tim... Uvek postoji neka strategija... Nama ženama je teže, jer muškarci o tome ne moraju da misle. (C, Srbija)

Na primer, kad idete na intervju, muškarac kad ide na intervju da l' se spremio ili se nije spremio, navuče pantalone, košulju i ode. Ja moram da razmišljam o tome kako ću da se obučem, i to se u 90% slučajeva završi tako što ja idem u patikama, farmerkama. Mislim da nikad nisam obukla suknju za intervju. S jedne strane, da ne bih bila u nekoj situaciji koja je neprijatna, a s druge, da mi ne bi taj neko gledao u noge, da me ne bi shvatio neozbiljno. Nikad nisam s bilo čim otvorenim otišla. Ponekad idem našminkana u zavisnosti od doba godine. Nekako je mnogo banalno, a s druge strane i nije banalno. Najveći je pakao kad treba da odem da radim intervju s nekim u junu, julu i avgustu. Objektivno je vrućina, stvarno je pretoplo, ali ja moram da idem u nečemu što su pantalone, što su neki rukavi koji su do laktova. (A, Srbija)

Ja imam problem druge vrste. Obično se ljudi plaše od mene... Možda je to do mog stava, moram da vam kažem. Jer onog momenta kad nisam u nekom prijateljskom porodičnom okruženju navlačim tu neku masku. Što kažu ovi klinici danas „Poker Face“. (E, Crna Gora)

Jedna od stvari koja zabrinjava je da na pitanje da li postoje nekakvi

protokoli o postupanju u situacijama kada je neka novinarka bila izložena nasilju tokom obavljanja svog posla, odgovori najvećeg dela sagovornica kretali su se između onog da ne postoje ili da one za to ne znaju, do toga da ako i kad postoje, da su to „samo slova na papiru“. Iako su navodile primere reakcija pojedinih medija i/novinarskih udruženja u takvim situacijama, utisak je da se to prvenstveno odvija stihijski i umnogome zavisi od lične senzibilisanosti osoba koje se u tom momentu nalaze na određenim pozicijama.

Ja sam bila, ajd' da kažemo, najstarija, vođa tima, i još dve kolegice. U jednom momentu odlazimo mi kod muškarca koji je malo pripit, ali ja u tom trenutku procenjujem da nije strašno da ostanemo s njim. Ulazimo, sedamo, on nas nudi sokom, kafom, šta god. Mi tu krenemo da pričamo, i on u jednom trenutku postaje jako neprijatan. I moj stav, za koji imam i podršku (nadređenih, prim. M.S)... moja procena je bila „ovo je momenat kad mi napuštamo intervju“. I kolegica mu kaže: „Izvinite, ovi komentari nam ne prijaju i mi nećemo da radimo ovaj intervju. Mi ćemo sad da odemo. Hvala Vam na vremenu, ali ovo nije način na koji mi radimo“, i odlazimo. Nakon toga razgovaramo u kolima. I sad, prvo pitanje je: „Pa mi sad nemamo tekst?“ Ja kažem da ne postoji intervju koji je važniji od našeg osećaja prijatnosti i bezbednosti. Rekoh: „Jel' vi niste imale osećaj da je neprijatno? Jesam li ja možda pre naglila?“ Jedna mi kaže: „Pa jeste bilo neprijatno, ali ja sam navikla na ljude u mom selu... Da nije bilo tebe, ja bih verovatno ostala“. Ova druga mi

kaže: „Ja sam se presekla, mnogo sam se uplašila“. (C, Srbija)

Iskustva nasilja ako se uopšte i podele, najčešće ostaju deo neformalnih razgovora. Osim jedne sagovornice koja je navela da bi o takvoj situaciji razgovarala sa muškim kolegom, jer to ne posmatra kao „žensku ili mušku stvar“, najveći deo sagovornica novodi da tu vrstu iskustva žene pretežno dele jedne sa drugima – koleginicama i prijateljicama. Rečima iste učesnice istraživanja:

Grupe u kojima sam slušala takva iskustva su uvek isključivo ženske. Nisam nikad imala to iskustvo da neka od kolegica o tim stvarima priča, a da je neko od muških kolega tu. Bez obzira na to da li je on kolega iz naše redakcije ili nam je samo ovako kolega. I samo tad se o takvim stvarima priča. Prva stvar je verovatno što su jedne s drugima opuštenije za te stvari. Drugo, verovatno je manja mogućnost da joj neka od nas neće verovati, jer je većina imala neku vrstu tog iskustva. Neće da zine u tebe i kaže „ma, daj, nije sigurno tako mislio“. Ne, brate, tako je mislio. I treće, opet, zavisi kakve su im kolege, žene će retko da kažu „u, 'ajde sad da ga bijemo“. Nemaju tu vrstu reakcije. Neće možda više nikad ni da pričaju o tome. Ali, pre svega mislim da smo mi jedna drugoj najopuštenije. (C, Srbija)

Ishodište nepostojanja protokola o postupanju (ili njihovog slabog i nedoslednog primenjivanja) u situacijama potencijalne ili akutne izloženosti novinarki nasilju, doprinosi svođenju slučajeva rodno zasnovanog nasilja na

incident(e), njihovoj interpretaciji kao fenomena koji se tiču samo žena i opstajanje prostora za njegovo dalje perpetuiranje. Takođe, nedovoljna refleksija o povezanosti pojedinačnih slučajeva rodno zasnovanih nasilja i širih društvenih obrazaca i praksi koje generalno postoje u javnom prostoru, u realnosti često dovodi do neprepoznavanja nasilja i kada se ono odvija, lociranja odgovornosti za njega u ženama i njihovom ponašanju. Odnosno, kako je to formulisala jedna od sagovornica:

To se dešavalo i meni, da krenu tako nekako „zlatu, mala“ i tako to, ali ja im stvarno ne dozvoljavam. Postavim se baš profesionalno, ja potpuno nekako sugerišem to. I nekako na kraju shvate da moraju da se ponašaju disciplinovano i pristojno. Koleginicama koje su ovakve, ovoga tipa da ne znaju prosto da se zauzmu za sebe... mislim da im se dešava, da im je jako teško. Jednostavno, one dozvoljavaju nekome da ih zlostavlja, bilo ko i na bilo koji način. (F, Crna Gora)

Na kraju, ustezanje sagovornica da govore o rodno zasnovanom nasilju nad novinarkama, pomenuto na početku ovog dela, zapravo nije iznenađujuće s obzirom na postojeću društvenu relativizaciju nasilja nad ženama i praksu da se odgovornost za njega često pripisuje ženama. Istovremeno, različite forme nasilja nad ženama u društvu (komentarisanje izgleda i privatnog života, nametljivo udvaranje, neprimereno ukazivanje pažnje i slično) su često toliko normalizovane da se i ne prepoznaju kao

nasilje. U isto vreme, istraživačke novinarke se bave oblašću novinarstva koja, zbog izazova i opasnosti koje nosi, zahteva osobine koje se tradicionalno pripisuju muškom rodnom stereotipu: hrabrost, dinamičnost, nepokolebljivost, principijelnost, upornost i slično. Istovremeno ove osobine su i deo pozitivnog stereotipa o novinarskoj profesiji. Uobičajene i široko raširene asocijacije na žrtvu su potpuno suprotne: ranjivost, slabost, pasivnost, nezaštićenost. One se velikim delom poklapaju sa ženskim rodnom stereotipom. Žene koje se bave istraživačkim novinarstvom već samim svojim profesionalnim angažmanom na izvestan način subvertiraju tradicionalističke rodne uloge. Pitanje koje ostaje je u kojoj meri je zazor da se govori o rodno zasnovanom nasilju kome su izložene (i) istraživačke novinarke proizvod diskrepancije između profesionalnog i rodnog identiteta kako se on tumači u tradicionalističkom ključu.

Rodna senzibilnost u medijima i promovisanje rodne jednakosti

Uprkos uobičajenom i raširenom podrazumevanju da je pitanje rodne senzibilisanosti medija (i u medijima) prvenstveno stvar izbora tema, načina medijskog izveštavanja i primene rodno osetljivog jezika u medijskom diskursu, rodna senzibilnost (bi morala da) obuhvata sve aspekte medijskog života kao što su obrazovanje u oblasti medija, menadžment medija, principe zapošljavanja i unapređivanja, kao i stvaranje takvog okruženja unutar medija koje svojim sastavom, strukturom i funkcionisanjem odgovara na iskustva, potrebe i interese kako muškaraca, tako i žena. Deo koji sledi vođen je pitanjem u kojoj meri u radnom okruženju unutar medija postoji senzibilnost na različitost društvenih pozicija muškaraca i žena koje imaju svoje implikacije i na obavljanje novinarskih zadataka i položaj istraživačkih novinarki.

Podsticajni i solidarni odnosi u timu su aspekt rada koje značajan deo sagovornica izdvaja kao najvažniji u opisu unutrašnjeg funkcionisanja medija u kome rade. Oni su prvenstveno bazirani na dobrim ličnim odnosima koji se podrazumevaju i gde se članovi/ce tima opisuju kao izvori lične podrške. Najveći deo sagovornica, iako dodaju da je potrebno unapređivati položaj novinarki i dalje, istraživačke medije, odnosno medije u kojima rade, vide kao specifične u odnosu na ostatak medija. Rečima jedne od sagovornica:

Ja stvarno mislim da su istraživački mediji na mnogo višem nivou kako podržavaju svoje ženske kolege u odnosu na najveći broj medija. Mislim da istraživački mediji zaista postaju bukvalno oaza za žene u smislu ohrabrivanja. Jer biti istraživačka novinarka i raditi takve, što ljudi kažu, hardcore teme je stvarno osnažujuće. Osnažuje ženu kao takvu. Jer nije ona samo tu da vodi jutarnji program i da priča o modi, nego može da radi ozbiljne teme. Mislim da je istraživačko novinarstvo suštinski doprinelo osnaživanju žena novinarki, ali da mora da radi mnogo više na tome. (B, Srbija)

Kada je u pitanju rodna senzibilisanost unutar medija, utisak je da se ona prvenstveno sagledava kroz individualističku perspektivu, odnosno kao problem pojedinačne (ne)senzibilisanosti, posebno po pitanju seksističkih komentara i seksualnog nasilja.

To što je istraživačka novinarka uopšte

ne mora da znači da je naprednijeg razmišljanja, da ona neće dozvoliti neku vrstu zlostavljanja prema njoj, neke stvari da joj se kažu, neke ružne pošalice, to... Misle da je takvo naše društvo, „ajde pusti ga“, to vam je tako. I takve novinarkе, vrhunске (istraživačke novinarkе, prim. M.S), često i same imaju problema sa stavovima. Često su usvojile potpuno patrijarhalni model, bez obzira na to što je njihov posao takav i što očekujete neku osvještćenost. Ja sam čula od takvih koleginica stvari poput... ono kad je bilo oko Lečića je li silovao ili nije, čula sam od koleginica koje cijenim i poštujem: „Branislav Lečić sigurno nije silovao, on nema potrebe da siluje, on je zgodan“. (F, Crna Gora)

Sve se na kraju dana svede na neki lični osećaj, ličnu granicu. Mislim da je baš zato važno pričati o tome, jer sve se nekako (reaguje, prim. M.S) kad dođe do granica, do krajnjih granica. (C, Srbija)

Na pitanje u kojoj meri muške kolege prepoznaju različite pozicije muškaraca i žena i njihove implikacije pri obavljanju novinarskih zadataka i profesionalni položaj (uključujući i seksualno uznemiravanje i druge vrste neprimerenog ponašanja), najveći deo sagovornica iskazuje skepsu, dok neke dodaju da i mnoge žene nemaju tu vrstu senzibilisanosti. Rečima nekih od njih:

Moje iskustvo je da je manji deo njih svestan.. Uz svo poštovanje i sve to, ali nama na rukovodećim mestima, ne većina i ne stalno, i u novinarskim udruženjima i u redakcijama sede muškarci. Pola stvari ne razumeju, pola stvari se njima nikad nije desilo,

njima se uopšte lampice ne pale... Čak oni nemaju neku lošu nameru, nego to jednostavno njima ne pada na pamet, ne prepoznaju. (A, Srbija)

Prosto mi ne adresiramo takve situacije zato što se te situacije ne dešavaju muškarcima. Češće se dešavaju ženama. Ako je muškarac urednik on ne zna, nema osećaj za to prosto. S druge strane ne mora da znači da su samo muškarci, i žene često nemaju sluha za tu stvar... Kod nas muške kolege će uvek da podrže ako ja ili neko drugi nešto kaže. Ali mislim da same organizacije koje oni vode, i oni sami kao takvi, često neće da prepoznaju pre nego što se nešto desi. Nego će da imaju tu naknadnu pamet, momenat u kome će da ti pomognu i apsolutno te podrže. Ali nema strategije, jer ne vide to. Ne vide prosto kako to funkcioniše. (B, Srbija)

Čula sam prije deset dana, isto naša koleginica istraživačica, koja je nivo neki, koju ja cijenim, koja mi priča kako se urednik, muškarac poznat u Crnoj Gori, urednik, on je isto cijenjen i istraživački novinar, koji se izdire na njih redovno, ali to je tipa baca stolice. Ja ne znam da li bi on to mogao da radi pred nekim muškarcem koji je jednakog statusa kao i on, ali čisto sumnjam. Ja sam rekla: „Ljudi, to nije normalno, treba da se žalite nekom najvišem organu. To je katastrofa, zlostavljanje“. One samo što se nisu nasmijale: „On je takav, on je temperamentan“. To je izuzetno cijenjени (istraživački, prim. M.S) novinar, stvarno profesionalan, ali on se recimo tako odnosi prema mladim koleginicama. Očigledno misli da pred njima može. (F, Crna Gora)

Kao i u slučaju protokola o postupanju u situacijama kada je neka novinarka bila izložena nasilju tokom obavljanja svog posla o čemu je ranije bilo reči, na pitanje da li postoje neke interne procedure i protokoli u slučajevima seksualnog uznemiravanja unutar medija, najveći deo sagovornica odgovara da možda postoje, ali one za njih ne znaju, dok jedna od učesnica istraživanja nedostatak protokola i institucionalnih rešenja, adresira kao jedan od važnijih problema rada u istraživačkim medijima.

Istraživački mediji nemaju razrađen sistem koji će, između ostalog, da adresira bilo koju vrstu zloupotrebe ili, ne daj bože, zlostavljanja bilo koje vrste. Na rukovodećim pozicijama je bio najveći broj muških kolega. Oni nisu znali ili nisu imali svest o tome da treba da razgovaraju ili da stvore neke vrste protokola šta žene istraživački novinari (da rade, prim. M.S) kada se desi neka takva situacija. Prvo da je prepoznaju, a drugo da je prijave. I da to nije stvar da l' sam ja brbljiva, pa hoću da pričam, nego da je to stvar sistema. To ni dan danas ne postoji. I neki pravilnici koji postoje u istraživačkim medijima, oni mogu da postoje na papiru, ali najveći broj istraživačkih redakcija, nažalost, nema taj sistem. (B, Srbija)

Slična situacija je kada su u pitanju protokoli za postizanje rodne ravnopravnosti unutar medija. Gotovo sve sagovornice su navele ili da ne postoje ili da nisu sigurne da postoje. Jedno od ishodišta nedostatka institucionalizovanog pristupa pitanjima ravnopravnosti muškaraca i žena je da se

sve u krajnjoj liniji svodi na pitanje lične senzibilisanosti osoba koje su na poziciji odlučivanja. Ona može da bude različita od osobe do osobe, ali i od situacije do situacije. Ono što je zajednička nit je da čitavi aspekti ženskog iskustva i potreba bivaju neprepoznati ili tretirani kao smetnja. Dva primera mogu ilustrovati ovu vrstu sistemske „slepe mrlje“.

Ja kada sam postavljala pitanje našeg zdravstvenog osiguranja u jednom trenutku sam od direktora dobila komentar „šta vi stalno pričate o zdravstvenom osiguranju, ja ceo život nemam zdravstveno osiguranje, ceo život tako radim... ovaj medij, onaj medij pa preživljavam“. Ali to je muški kolega koji neće da ide da se porađa, neće da bude na trudničkom i njemu ne treba zdravstveno osiguranje na način koji meni treba. (B, Srbija)

Postojala je jedna devojka, novinarka, s fakulteta, koja je ostala trudna jako rano, na recimo drugoj godini fakulteta. Ali izgurala je prvo dete, završila fakultet, dobila drugo, radila je master, dobila treće dete, radila, i izgurala je sve to, verovatno samo ona zna kako. I u jednom momentu je bilo radno mesto za koje sam ja verovala da bi ona bila dobar kadar i predložila sam je. Dobila sam komentar: „Ona ima troje dece“. Kažem: „Bar da joj ponudimo. Nek' ona odluči ima li vremena, da li joj je to prioritet“. Mislim da se za žene koje dobiju decu automatski oseća da one neće imati vremena, volje, želje da nakon toga rade istom snagom kao pre toga. (C, Srbija)

Izostajanjem institucionalizovanog pristupa se istovremeno pitanje jednakosti i ravnopravnosti muškaraca i žena svodi na „žensku stvar“ koja zavisi od slučaja i ličnih kapaciteta svake pojedinačne žene. Na taj način iz vidokruga nestaje čitav splet strukturnih nejednakosti koje su u osnovi neravnoteže moći i nejednakosti između muškaraca i žena, a položaj svake žene postaje samo i isključivo njena odgovornost.

Nažalost, ženska pitanja su uglavnom rezervisana samo za žene. Tu je i ta negativna reputacija da, eto, mi još nešto tražimo, da nam ništa nije dovoljno, „pa, evo, jel' nije dovoljno što radite, imate bolovanje, još nešto hoćete...“. A druga stvar, kod nas u branši su u većini novinarke, a muške pozicije su rezervisane za menadžere, direktore itd, pa verovatno i od njih dosta poteknu te diskriminatorne rečenice. I onda nisam sigurna kako bi stali u odbranu. Mislim da je to kompleksno, mislim da je šira slika, ali se odslikava naravno, na novinarstvo. (C, Srbija)

Vidim da moje koleginice, recimo, vrlo lako predaju tu neku štafetu muškarcu da on sad vodi, jer je on tu kao neki glavni... jer se to kao podazumjeva da ja što sam mlada i žensko da ćutim tu, da stanem skrušena, i da slušam i da klimam glavom satima. (F, Crna Gora)

REZIME I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Osnovna svrha ovog istraživanja bila je dublje razumevanje društvenih, ekonomskih, političkih i rodničkih aspekata položaja istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji i načina na koji oni oblikuju njihovu ukupnu društvenu i profesionalnu poziciju. S obzirom na to da rodna struktura društva ima uticaja na sve aspekte života njegovih članova i članica, polazna pretpostavka istraživanja bila je da rod ima implikacije i na ukupnu društvenu i profesionalnu poziciju istraživačkih novinarki. Zbog toga je fokus istraživanja bio na rodnoj dimenziji njihovog položaja. Uzorak, formiran prema ranije definisanim kriterijumima (mesto življenja, starost, obrazovanje, dužina bavljenja istraživačkim novinarstvom, vrsta medija, područje koje medij pokriva, pozicija u redakciji i porodični status), obuhvatao je ukupno devet istraživačkih novinarki i to: dve istraživačke novinarke iz Crne Gore, tri iz Severne Makedonije, tri iz Srbije i jedna istraživačka novinarka iz medija koji ima regionalnu pokrivenost, a koja živi u Srbiji. Intervjui su realizovani u periodu od novembra do kraja decembra 2022. godine preko Zoom platforme. Prosečno trajanje intervjua bilo je oko 70 minuta.

U prvom delu istraživanja analizirana je

percepcija generalnog položaja novinarske profesije i stanja na medijskoj sceni u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji s fokusom na istraživačko novinarstvo. Iako postoje neke specifičnosti u društvenoj situaciji u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji, u opštoj oceni stanja medija u njihovim zemljama nije bilo značajnijih razlika između učesnica istraživanja u odnosu na starost, dužinu bavljenja novinarstvom i njegovim istraživačkim vidom ili mesto življenja. Sve sagovornice navode manjak nezavisnih i kritičkih medija i njihovu stalnu izloženost različitim vrstama pritisaka kao jedan od ključnih problema u funkcionisanju medijske scene. Sagovornice teški položaj medija i novinarske profesije uopšte dovode u vezu sa mnoštvom prepreka s kojima se novinarstvo suočava – od teškog ekonomskog položaja medija, uticaja političkih i vlasničkih struktura, preko izražene tabloidizacije medijskog prostora i uticaja različitih portala i društvenih mreža, sve do nezainteresovanosti mlađih generacija novinara/ki za bavljenje profesijom čiji je ekonomski i društveni status izrazito nizak. Svi ovi faktori oblikuju i specifični kontekst u kome se odvija istraživačko novinarstvo u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji, utičući i na položaj istraživačkih novinara i novinarki. Njihovo dejstvo je još izraženije ako se ima u vidu da istraživačko novinarstvo po svojoj definiciji zadire u različite ekonomske i političke interese pripadnika/ca političkih i ekonomskih elita. U drugom

delu istraživanja položaju istraživačkih novinarki u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji pristupalo se iz rodne perspektive. Odnosno, analizirano je na koji način rod utiče na različite aspekte njihovog položaja kada su u pitanju njihov socio-ekonomski položaj, odnos poslovnog, privatnog i porodičnog života, rodno zasnovano nasilje, rodna senzibilisanost u medijima i promovisanje rodne jednakosti i ravnopravnosti.

Socio-ekonomski položaj istraživačkih novinarki deli mnoštvo zajedničkih karakteristika sa položajem njihovih muških kolega i položajem novinarske profesije generalno. Čak i kad navode da je njihov trenutni socio-ekonomski položaj u nekoj meri zadovoljavajući, sve učesnice istraživanja se slažu da je prema visini i redovnosti zarada, radnom statusu, uslovima rada i mogućnostima rešavanja različitih važnih egzistencijalnih pitanja, položaj novinarske profesije i istraživačkog novinarstva, nezavidan. Sve sagovornice navode da i unutar novinarske profesije generalno, kao i istraživačkom novinarstvu, brojčano dominiraju žene. Istovremeno, uz napomene da se i to menja, primećuju da rukovodeće pozicije koje povlače i (nešto) bolji materijalni i društveni status (uredničke i menadžerske pozicije), i dalje u većini slučajeva zauzimaju muške kolege. Iako pozitivno ocenjuju trend povećanja zastupljenosti žena na mestima odlučivanja unutar medija, jedan deo učesnica istraživanja iskazuje skepsu da to zaista

znači i veću zastupljenost žena na mestima odlučivanja, jer ključne odluke donose vlasnici medija koji su uglavnom i dalje muškarci. Deo sagovornica smatra da je brojčana dominacija žena u novinarstvu povezana sa padom materijalnog i društvenog statusa novinarstva, pa se iz njega muškarci povlače, odnosno „odlaze tamo gde ima više para i koristi“, dok je druge povezuju sa promenom svesti prvenstveno samih žena i njihovim prodorom u različite profesije. Istovremeno, najveći deo njih skreće pažnju da (i) u novinarstvu žene moraju mnogo više da rade i da se više dokazuju da bi napredovale na poslu u odnosu na muške kolege, a da su istovremeno za isti posao često manje plaćene od muškaraca. Učesnice istraživanja nepovoljniji položaj žena (i) u istraživačkom novinarstvu uglavnom dovode u vezu sa rodnim stereotipima i različitim vrednovanjem žena i muškaraca koji nisu specifičnost novinarske branše, već predstavljaju deo širih seksističkih očekivanja i predstava o muškarcima i ženama koje postoje u društvu. Različita očekivanja, uloge i vrednovanje muškaraca i žena povlače za sobom razlike i nejednakosti u pogledu aktivnosti, odgovornosti, pristupa i kontrole nad resursima, kao i u pogledu prilika za donošenje odluka. Implikacije rodne stereotipizacije na socio-ekonomski status istraživačkih novinarki još su izraženije kada je u pitanju proboj žena na tradicionalno muške pozicije moći, odnosno mogućnosti napredovanja na karijernoj

lestvici. Osim stereotipa da žene nemaju osobine koje su potrebne za ove pozicije, žene se suočavaju sa različitim preprekama i kada su uspele da dođu do određene pozicije, uključujući i pritisak da preuzmu „muške“ obrasce upravljanja da bi na tim pozicijama opstale, uz opasnost da istovremeno budu okarakterisane kao nametljive, arogantne ili drske.

Kada je u pitanju usklađivanje poslovnog, privatnog i porodičnog života, položaj istraživačkih novinarki, kako ga opisuju učesnice ovog istraživanja, oblikovan je stalnom rastrzanošću između privatne i profesionalne sfere. Ono što je upadljivo u odgovorima sagovornica je da se problem balansiranja između profesionalnog i privatnog gotovo isključivo percipira kao problem odgovornosti pojedinca, dok se primarna odgovornost žene za privatnu sferu uglavnom ne dovodi u pitanje. Tako se i u slučaju istraživačkih novinarki pokazuje da su tradicionalna rodna podela rada i rodni odnosi u porodici najotporniji na promene i da se rodno obnavlja u privatnoj sferi i u njoj ostaje najduže „zarobljena“. Ishodište izostajanja dublje dekonstrukcije rodni uloga i neravnopravne podele porodičnih obaveza kojima su pridodate i poslovne i profesionalne obaveze je stalno iscrpljivanje ženskih resursa i napor da se sve postigne „na više frontova“. U nedostatku društvene i institucionalne podrške i mehanizama koji bi se oduprli tržišnoj logici rada, kao i specifičnih uslova organizacije porodičnog života koji su

pogodniji za razvoj profesionalne karijere, značajan deo učesnica ovog istraživanja svoju dvostruku opterećenost prevodi u ulogu „super žene“. Slika trkača koji u takmičenje kreće sa gvozdenom bukagijom oko nogu koju je upotrebila jedna od učesnica istraživanja da bi ilustrovala kako se često oseća, zapravo jako dobro opisuje generalnu poziciju (i) istraživačkih novinarki u profesionalnoj sferi.

Kada je u pitanju rodno zasnovano nasilje, postoji visoka saglasnost učesnica istraživanja o širokoj zastupljenosti njegovih različitih oblika u zemaljama iz kojih dolaze (posebno nasilja u porodici). Međutim, kada je u pitanju nasilje usmereno protiv istraživačkih novinarki koje je specifično povezano sa njihovim rodnom, utisak je da o njemu značajan deo učesnica istraživanja govori sa više ustezanja, često uz ogradu da možda neku situaciju nisu dobro razumele i/ili nedoumicu da li preteruju u oceni. Ovo je posebno bilo izraženo kod pitanja koja su se odnosila na nasilje od strane muških kolega. Zazor sagovornica da govore o rodno zasnovanom nasilju nad novinarkama zapravo nije iznenađujući s obzirom na postojeću društvenu relativizaciju nasilja nad ženama i praksu da se odgovornost za njega često pripisuje ženama. Istovremeno, različite forme nasilja nad ženama u društvu (komentarisanje izgleda i privatnog života, nametljivo udvaranje i neprimereno ukazivanje pažnje i slično) su često toliko

normalizovane da se i ne prepoznaju kao nasilje. Nelagodnost koju ta tema izaziva mogla se primetiti i u tendenciji da se sa pitanja sklizne na „bezbedniji teren“ – razgovor o generalnoj ugroženosti novinara i novinarki i stanju medija u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji ili analizu opšte situacije u društvu/ima. Na drugoj strani, najveći deo učesnica istraživanja mogao je da navede primere neprimerenog odnosa prema novinarkama poput seksističkih komentara i ponašanja, diskvalifikacija na osnovu fizičkog izgleda, seksualne objektivacije i seksualnog uznemiravanja, kako u svakodnevnom životu i radu, tako i u digitalnom prostoru. Ovde je važno uočiti specifične razlike između nasilja kome su izloženi novinari muškarci u digitalnom prostoru u odnosu na novinarkе. Dok su oni izloženi negativnim procenama svog rada, rad novinarki se uglavnom ne komentariše, već je akcenat na njihovoj seksualnoj privlačnosti i procenama u kojoj meri su „prave žene“, što je još jedna vrsta poruke da ženama nije mesto u javnoj sferi i, posredno, da je njihov angažman posledica nekakve njihove „manjkavosti“ kao žena. U tom smislu, seksualno uznemiravanje, seksistički komentari i uvrede se pojavljuju kao sankcije za prekoračivanje ženske rodne uloge i oblikovane su i legitimisane širim socio-kulturnim kontekstom patrijarhalne dominacije.

Poslednji deo istraživanja koji se bavio rodnom senzibilnošću u medijima vođen je pitanjem u kojoj meri u radnom okruženju

unutar medija postoji senzibilnost na različitost društvenih pozicija muškaraca i žena koje imaju svoje implikacije i na obavljanje novinarskih zadataka i položaj istraživačkih novinarki. Podsticajni i solidarni odnosi u timu su aspekt rada koje značajan deo sagovornica izdvaja kao najvažniji u opisu unutrašnjeg funkcionisanja medija u kome rade. Oni su prvenstveno bazirani na dobrim ličnim odnosima koji se podrazumevaju i gde se članovi/ce tima opisuju kao izvori lične podrške. Najveći deo sagovornica, iako dodaju da je potrebno unapređivati položaj novinarki i dalje, istraživačke medije, odnosno medije u kojima rade, vide kao specifične u odnosu na ostatak medija. Što se tiče rodne senzibilisanosti unutar medija, utisak je da se ona prvenstveno sagledava kroz individualističku perspektivu, kao problem pojedinačne (ne)senzibilisanosti, posebno po pitanju seksističkih komentara i seksualnog nasilja, dok gotovo potpuno izostaju institucionalizovani pristupi pitanjima rodne ravnopravnosti. Na pitanja koja su se ticala postojanja internih procedura u slučajevima seksualnog uznemiravanja, kao i onih koja se odnose na različite mere za uspostavljanje rodne ravnopravnosti, najveći deo sagovornica odgovara da možda postoje, ali one s njima nisu upoznate. Jedno od glavnih ishodišta nedostatka institucionalizovanog pristupa pitanjima ravnopravnosti muškaraca i žena je da se sve u krajnjoj liniji svodi na pitanje lične senzibilisanosti osoba koje su na poziciji odlučivanja. Ona može da

bude različita od osobe do osobe, ali i od situacije do situacije. Ono što je zajednička nit je da čitavi aspekti ženskog iskustva i potreba bivaju neprepoznati ili tretirani kao smetnja. Time se istovremeno pitanje jednakosti i ravnopravnosti muškaraca i žena svodi na „žensku stvar“ koja zavisi od slučaja i ličnih kapaciteta svake pojedinačne žene. Na taj način iz vidokruga nestaje čitav splet strukturnih nejednakosti koje su u osnovi neravnoteže moći i nejednakosti između muškaraca i žena, a položaj svake žene postaje samo i isključivo njena odgovornost.

PREPORUKE

Uvoditi teme rodne ravnopravnosti u društvu u nastavne planove i programe društveno humanističkih studija.

Uključivati rodno osetljiv pristup u kurikulume studijskih programa novinarstva.

Pospešivati povezivanje, saradnju i razmenu iskustava i znanja institucionalnog (formalnog) i alternativnog (neformalnog) oblika medijskog obrazovanja, kao i studija roda.

Tamo gde nedostaje, doneti Kodeks za uspostavljanje rodne ravnopravnosti koji bi bio zajednički za sve medije i raditi na njegovom sprovođenju.

Tamo gde nedostaju, uspostaviti interne procedure u slučaju seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja na radu unutar pojedinačnih medija i na nivou novinarskih udruženja i obezbediti njihovo sprovođenje.

Tamo gde nedostaju, uspostaviti interne procedure za uspostavljanje rodne ravnopravnosti unutar medija i na nivou novinarskih udruženja i obezbediti njihovo sprovođenje.

Upostaviti programe kontinuiranog obrazovanja u sferi rodno osetljivih medijskih politika koji bi obuhvatali i muškarce i žene u medijima na svim nivoima odlučivanja.

LITERATURA

Acker, Joan. 1990. „Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations”. *Gender and Society*, 4 (2), 139-158.

Biber, Florijan. 2020. *Uspon autoritarizma na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Blagojević, Marina (ur.). 2005. *Mapiranje mizoginije u Srbiji - diskursi i prakse (II tom)*. Beograd: AŽIN-Asocijacija za ženske inicijative.

Catano, James. 2003. „Labored Language Anxiety and Sadomasochism in Steel Industry Tales of Masculinity”. *Men and Masculinities*, 6 (1), 3-30.

Cohn, Carol. 2000. „How Can She Claim Equal Rights When She Doesn't Have to Do as Many Push-Ups as I Do? The Framing of Men's Opposition to Women's Equality in the Military. *Men and Masculinities*, 3 (2), 131-151.

Ćeriman, Jelena, Nađa Duhaček, Ksenija Perišić, Marina Bogdanović, Daša Duhaček. 2015. *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja školama u Srbiji*. Beograd: Centar za studije studije roda i politike politike, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

De Berg, Hjugo. 2007. *Istraživačko novinarstvo*. Beograd: Clio.

Deuze, Mark. 2005. „What is journalism?: Professional identity and ideology of journalists reconsidered”. *Journalism*, 6(4), 442–464.

Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.

ETUCE European Trade Union Committee for Education Working Group. 1995. *Internal report on feminization in the teaching profession*. Strasbourg.

Federicci, Silvia. 2020. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, Brooklyn: PM Press.

Fleeson, Lucinda 2003. *Deset koraka u istraživačkom novinarstvu - Stremi visoko, kopaj duboko*. Beograd: IREX.

Frehill, Lisa. 2004. „The Gendered Construction of the Engineering Profession in the United States, 1893–1920”. *Men and Masculinities*, 6(4), 383-403.

Fraser, Nancy. 2013. *Fortunes of Feminism: from State Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. New York: Verso Books.

Faulkner, Wendy. 2000. „The Power and the Pleasure? A Research Agenda for 'Making Gender Stick' to Engineers”. *Science, Technology, & Human Values*, 25(1), 87-119.

Garcia, Vanessa. 2003. „'Difference' in the Police Department: Women, Policing, and 'Doing Gender'”. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 19(3), 330–344.

Glick, Peter, Laurie Rudman. 2008. *The Social Psychology of Gender: How Power and Intimacy Shape Gender Relations*. London: Guilford Press.

Hakim, Catherine. 2011. *Feminist Myths and Magic Medicine*. London: Centre for Policy Studies. <https://cps.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/111026184004-FeministMythsandMagicMedicine.pdf>

Houston, Brant, Investigative Reporters & Eds. 2008. *Investigative Reporter's Handbook: A Guide to Documents, Databases, and Techniques*. Boston, New York: Bedford/ St. Martin's.

Ignjatović, Tanja (ur). 2005. *Nasilje nad ženama - prepreka razvoju Međunarodni dokumenti*. Beograd: Autonomni ženski centar. <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

Koenig, Anne M., Alice H. Eagly, Abigail A. Mitchell and Tina Ristikari. 2011. „Are Leader Stereotypes Masculine? A Meta-analysis of Three Research Paradigms”. *Psychological Bulletin*, 137(4): 616–642.

Kessler-Harris, Alice. 1990. *The woman's wage: historical meaning and social consequences*. Lexington: University Press of Kentucky.

Levitsky, Steven, Lucan A. Way. 2002a. „Elections Without Democracy. The Rise of Competitive Authoritarianism”. *Journal of Democracy*, 13(2), 51-65.

Levitsky, Steven, Lucan A. Way. 2010b. *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.

Powell, Gary. 2011. *Women and Men in Management*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Spark, David. 1999. *Investigative Reporting – A study in technique*. Oxford: Focal Press.

Swim, Jannet. K., L. L. Hyers. 2009. „Sexism.” In *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*, ed. Todd D. Nelson, 407–424. Philadelphia, PA: Psychology Press.

Štavljanin, Dragan. 2013. „Liberalni i radikalni medijski narativ - između autonomije i kontrole”. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 7(10), 83-97.